ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
«УКРАЇНА»
ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра реабілітаційних технологій

Освітня програма «Соціальна робота»
Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ТА БАТЬКАМИ-ВИХОВАТЕЛЯМИ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ»

Здобувачки освіти:
Корчової Ольги Миколаївни

Науковий керівник:
к.політ.н., доц. Власов В.Г.

Рецензент:
д.пед.н., доцент Султанова Н.В.

Допущено до захисту рішенням реабілітаційних технологій
Протокол № 11 від «01» червня 2026р.
Завідувач кафедри _____ Башинська О.І.
(підпис)

Вінниця 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ТА БАТЬКАМИ-ВИХОВАТЕЛЯМИ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ 7

1.1 Прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу як форми сімейного виховання дітей 7

1.2 Особливості соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями 13

1.3 Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу 18

Висновки до 1 розділу 26

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ТА БАТЬКАМИ-ВИХОВАТЕЛЯМИ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ 29

2.1 Організація та методика дослідження особливостей соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями 29

2.2 Аналіз проблем і потреб прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу 36

2.3 Шляхи вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу 46

Висновки до 2 розділу 56

ВИСНОВКИ 59

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 63

ДОДАТКИ 69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку українського суспільства особливої актуальності набуває проблема забезпечення права дитини на сімейне виховання та створення належних умов для її гармонійного розвитку. Значна кількість дітей, які залишилися без батьківського піклування, потребує не лише державного захисту, а й ефективної системи соціальної підтримки та сімейного влаштування.

Саме тому прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу розглядаються як пріоритетні форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки забезпечують дитині наближене до сімейного середовища, емоційну підтримку та умови для соціалізації.

Водночас функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу супроводжується низкою соціально-психологічних, педагогічних і організаційних труднощів.

Батьки-вихователі та прийомні батьки часто стикаються з проблемами адаптації дітей, наслідками травматичного досвіду, труднощами виховання та потребою у професійній підтримці.

У зв'язку з цим особливого значення набуває соціальна робота з прийомними сім'ями та батьками-вихователями, спрямована на забезпечення ефективного соціального супроводу, психологічної підтримки, розвитку батьківських компетентностей та створення умов для успішного функціонування сімейних форм виховання.

Джерельна база дослідження. Теоретичні засади соціальної роботи та соціально-педагогічної підтримки сімей висвітлено у працях О. Безпалько [3], М. Євтуха [9], О. Карпенко [17], А. Капської [32; 34], І. Звєрєвої [35], О. Васильєвої [35]. Питання організації сімейних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджували С. Архипова [1], Г. Бевз [2; 27; 38], І. Пєша [2; 27], О. Мордань [21], В. Чечет

[39].

Особливості соціальної роботи з прийомними сім’ями та дитячими будинками сімейного типу розкрито у працях А. Берлет [5], Ю. Овод [24], В. Поліщук [26], Ж. Петрочко [37], Н. Комарової [27; 38]. Проблеми соціально-психологічної підтримки дітей та сімейних форм виховання в умовах сучасних суспільних викликів висвітлено у матеріалах міжнародних організацій та громадських ініціатив [33; 40; 41; 42; 44].

Важливу частину джерельної бази становлять нормативно-правові акти України та міжнародні документи, зокрема Конвенція про права дитини [18], Закон України «Про охорону дитинства» [13], Закон України «Про соціальні послуги» [15], Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [10], постанови Кабінету Міністрів України щодо створення та функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу [28; 29; 31].

Попри значну кількість наукових праць, проблема соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу потребує подальшого дослідження. Недостатньо висвітленими залишаються питання вдосконалення соціального супроводу сімейних форм виховання, підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії, розвитку професійної підтримки батьків-вихователів та адаптації соціальної роботи до сучасних умов і потреб дітей. Це зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи та визначило її актуальність.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз особливостей соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу, дослідити проблеми й потреби сімейних форм виховання та обґрунтувати напрями вдосконалення соціальної роботи у цій сфері.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження:**

1) проаналізувати теоретичні основи соціальної роботи з прийомними

сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу;

2) дослідити особливості соціальної роботи, проблеми та потреби прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу;

3) обґрунтувати напрями вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Об’єкт дослідження –соціальна робота з прийомними сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Предмет дослідження – особливості соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань дослідження використано комплекс взаємопов’язаних методів наукового пізнання.

Серед теоретичних методів застосовано *аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію* наукової літератури, нормативно-правових документів і сучасних наукових підходів, що дало змогу розкрити сутність соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями, охарактеризувати особливості сімейних форм виховання дітей та визначити основні напрями соціального супроводу таких сімей.

Для збору емпіричної інформації використано *метод анкетування*, який дозволив дослідити потреби прийомних сімей і батьків-вихователів, визначити труднощі, що виникають у процесі виховання дітей та отримання соціальної підтримки. Також застосовано *метод напівструктурованого інтерв’ю,* що забезпечив можливість більш глибоко проаналізувати практичний досвід батьків-вихователів і особливості взаємодії із соціальними службами; *методику оцінювання рівня соціальної підтримки сімейних форм виховання*.

Для обробки результатів дослідження використано методи математичної статистики, зокрема *коефіцієнт кореляції Пірсона*, який дав змогу встановити взаємозв’язок між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання.

Публікації.

1. Корчова О. *Механізми соціальної підтримки прийомних сімей і батьків-вихователів.* Сучасні технології розвитку людини в інтегрованому суспільстві в умовах воєнного стану : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 15 травня 2026 р. / за заг. ред. А. М. Старєвої ; упоряд. С. В. Кандюк-Лебідь. Миколаїв : Іліон, 2026. 464 с.

Структура кваліфікаційної роботи обумовлена логікою дослідження, його завданнями і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (51 джерело) та 3 додатків. Загальний обсяг дипломної роботи становить 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ТА БАТЬКАМИ-ВИХОВАТЕЛЯМИ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

1.1 Прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу як форми сімейного виховання дітей

Сімейне виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, упродовж останніх років дедалі частіше розглядається не лише як форма соціального захисту, а як одна з ключових умов повноцінного розвитку дитини. Українське суспільство поступово відходить від практики тривалого перебування дітей в інтернатних закладах, оскільки навіть належні побутові умови не здатні повністю компенсувати дитині відсутність близьких емоційних взаємин, індивідуальної уваги та сімейної атмосфери. Особливо гостро ця проблема проявилася в умовах війни, коли кількість дітей, які потребують захисту та підтримки держави, суттєво зросла.

Сьогодні питання сімейних форм виховання тісно пов'язане не лише із забезпеченням базових потреб дитини, а й із проблемою її психологічного благополуччя. Дитина, яка пережила втрату батьківського піклування, часто має складний емоційний досвід: страх, недовіру до дорослих, почуття покинутості або внутрішню невпевненість. Саме тому одним із головних завдань сучасної системи соціального захисту дітей є створення таких умов, у яких дитина могла б не просто проживати, а поступово відновлювати відчуття безпеки та емоційної стабільності.

У Конвенції про права дитини наголошується, що кожна дитина повинна зростати у сімейному середовищі, атмосфері любові та розуміння [18]. Саме ця ідея стала основою розвитку сімейних форм виховання у більшості європейських країн, а згодом і в Україні.

Протягом тривалого часу в Україні переважала інтернатна система

догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Проте поступово стало очевидним, що інституційне виховання має низку серйозних недоліків. Діти, які тривалий час перебували в інтернатних закладах, нерідко мали труднощі із соціальною адаптацією, побудовою емоційних взаємин та самостійним життям після виходу із закладу.

На це звертає увагу і О. Карпенко, зазначаючи, що саме сімейне середовище створює найбільш сприятливі умови для соціалізації дитини та формування її особистості [17, с. 219]. У сім'ї дитина не лише отримує догляд, а й навчається взаємодіяти з іншими людьми, будувати емоційні зв'язки, розуміти власну роль у суспільстві.

Поступовий перехід від інтернатної системи до сімейних форм виховання став одним із важливих напрямів державної соціальної політики України. У Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» наголошується на пріоритетності саме сімейних форм влаштування дітей [10].

Серед основних форм сімейного виховання дітей в Україні виділяють:

– *усиновлення;*

– *опіку та піклування;*

– *прийомну сім'ю;*

– *дитячий будинок сімейного типу;*

– *патронат над дитиною.*

Водночас саме прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу сьогодні вважаються найбільш поширеними формами альтернативного сімейного виховання дітей, які втратили батьківське піклування.

Прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка добровільно бере на виховання та спільне проживання дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування [31]. Особливістю цієї форми є те, що дитина зберігає свій юридичний статус, а прийомні батьки виконують виховні

функції та забезпечують належні умови для її розвитку.

На перший погляд може здаватися, що головне завдання прийомної сім'ї полягає лише у догляді за дитиною. Проте насправді її роль значно глибша. Для дитини прийомна сім'я часто стає першим досвідом стабільних емоційних взаємин після пережитих втрат і кризових подій.

Г. Бевз та І. Пєша зазначають, що дитина у прийомній сім'ї проходить складний процес психологічної адаптації, який потребує терпіння, емоційної підтримки та безпечного середовища [2, с. 34]. Багато дітей приходять у прийомні сім'ї вже з негативним життєвим досвідом, тому нерідко мають труднощі з довірою, емоційною відкритістю або спілкуванням.

Для прийомних батьків цей процес також не є простим. Поява у сім'ї дитини, яка пережила психологічну травму, часто змінює звичний ритм життя родини. Саме тому прийомне батьківство потребує не лише бажання допомогти дитині, а й готовності до тривалої емоційної роботи.

Особливості прийомної сім'ї як форми сімейного виховання доцільно подати у вигляді таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Особливості прийомної сім'ї як форми сімейного виховання

Характеристика	**Зміст**
Основна мета	Забезпечення сімейного середовища для дитини
Кількість дітей	Від 1 до 4 дітей
Правовий статус дитини	Дитина зберігає статус сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування
Форма виховання	Спільне проживання та виховання у сім'ї
Соціальна підтримка	Соціальний супровід та державна допомога
Основний акцент	Емоційна підтримка та соціалізація дитини

Джерело: розроблено автором на основі [27; 31].

Таким чином, прийомна сім'я поєднує у собі як виховну, так і соціально-реабілітаційну функцію. Для дитини це можливість не лише отримати належний догляд, а й відчути стабільність, підтримку та емоційну близькість.

Не менш важливою формою сімейного виховання є дитячий будинок сімейного типу. Відповідно до законодавства України, дитячий будинок сімейного типу створюється сім'єю, яка бере на виховання та спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування [29].

На відміну від прийомної сім'ї, дитячий будинок сімейного типу має більш масштабний характер. У такій сім'ї виховується значна кількість дітей, що створює особливу модель сімейного середовища.

Попри це головний принцип залишається незмінним: дитина повинна зростати не в умовах закритого інтернатного закладу, а в атмосфері сімейного життя.

А. Капська підкреслює, що сімейні форми виховання створюють умови для природної соціалізації дитини та формування її життєвого досвіду [34, с. 112]. Дитина вчиться взаємодіяти з іншими, виконувати соціальні ролі, брати участь у сімейних обов'язках та будувати міжособистісні стосунки.

Особливе значення дитячі будинки сімейного типу мають для братів і сестер, які втратили батьківське піклування. Саме така форма виховання дозволяє не роз'єднувати дітей та зберігати між ними родинні зв'язки.

У сучасних умовах це має надзвичайно важливе психологічне значення, адже навіть після втрати батьків дитина зберігає емоційний зв'язок із братами та сестрами, що допомагає їй легше адаптуватися до нових умов життя.

Для кращого розуміння особливостей різних форм сімейного виховання доцільно здійснити їх порівняння (таблиця 1.2.).

Важливо розуміти, що ефективність сімейних форм виховання залежить не лише від законодавчого забезпечення, а й від психологічної готовності дорослих до виховання дітей із травматичним досвідом. Часто дитина, яка потрапляє у прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу, має складний життєвий досвід: пережите насильство, втрату близьких, тривале перебування в інтернатному закладі або дефіцит емоційної уваги.

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу

Критерій	**Прийомна сім'я**	**Дитячий будинок сімейного типу**
Кількість дітей	До 4 дітей	Не менше 5 дітей
Форма організації	Сім'я або окрема особа	Окрема сім'я
Основна мета	Виховання та підтримка дитини	Створення великої сімейної моделі виховання
Тривалість виховання	До повноліття дитини	До повноліття або завершення навчання
Соціальний супровід	Обов'язковий	Обов'язковий
Особливість	Індивідуальніший підхід	Можливість виховання великої кількості дітей

Джерело: розроблено автором на основі [29; 31].

Саме тому батьки-вихователі та прийомні батьки повинні мати не лише бажання допомогти дитині, а й достатній рівень емоційної стійкості, терпіння та педагогічної готовності.

У Посібнику для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу наголошується, що важливим компонентом ефективного функціонування таких сімей є професійна підтримка з боку соціальних служб [27].

Соціальний супровід включає:

– *психологічне консультування;*

– *педагогічну підтримку;*

– *правову допомогу;*

– *оцінку потреб дитини;*

– *допомогу у вирішенні кризових ситуацій;*

– *підтримку процесу адаптації дитини у сім'ї.*

Особливої актуальності соціальний супровід набуває у перші місяці після влаштування дитини у сім'ю, коли і дитина, і батьки проходять складний період взаємної адаптації.

Досвід показує, що дитина не завжди одразу починає довіряти новій

сім’ї. Іноді вона може проявляти агресію, замкнутість або емоційну нестабільність. У таких ситуаціях надзвичайно важливо, щоб батьки не сприймали поведінку дитини як «невдячність» чи небажання контактувати, а розуміли її психологічні причини.

Саме тому сучасна соціальна робота дедалі більше орієнтується на травмоорієнтований підхід у роботі з прийомними сім’ями та дитячими будинками сімейного типу.

У дослідженні Gauthier, Fortin та Jéliu наголошується, що стабільність емоційних взаємин та безперервність догляду мають надзвичайно важливе значення для психологічного розвитку дітей, які пережили втрату батьківського піклування [46].

Водночас важливо розуміти, що сімейне виховання є складним процесом не лише для дитини, а й для самих батьків-вихователів. Постійне емоційне навантаження, відповідальність за дітей та необхідність вирішувати численні побутові й психологічні труднощі можуть призводити до емоційного виснаження дорослих.

Саме тому підтримки потребують не лише діти, а й самі прийомні батьки та батьки-вихователі. У сучасних умовах дедалі більшого значення набувають групи взаємопідтримки, психологічне консультування та спеціальні навчальні програми для таких сімей.

Важливу роль у розвитку сімейних форм виховання сьогодні відіграють і громадські організації. Зокрема, діяльність організацій «Місто добра», «Поруч», СОС Дитячі Містечка Україна спрямована на підтримку дітей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах [6; 8; 33].

Таким чином, прийомна сім’я та дитячий будинок сімейного типу сьогодні виступають не лише альтернативою інтернатному вихованню, а важливим соціальним середовищем для розвитку дитини. Саме сімейні форми виховання створюють умови для формування емоційної прив’язаності, соціалізації та поступового психологічного відновлення дітей, які втратили батьківське піклування. Водночас ефективність функціонування

таких форм значною мірою залежить від готовності дорослих до виховання дітей із травматичним досвідом, підтримки з боку соціальних служб та створення стабільного й безпечного сімейного середовища.

1.2 Особливості соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями

Соціальна робота з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу сьогодні посідає особливе місце у системі соціального захисту дітей. Це пов'язано насамперед із тим, що сімейні форми виховання не можуть функціонувати ізольовано лише на основі бажання дорослих допомогти дитині. Навіть найбільш підготовлені прийомні батьки чи батьки-вихователі нерідко стикаються з труднощами, які потребують професійної підтримки, порад і тривалого соціального супроводу.

На практиці створення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу часто сприймається як завершений етап після влаштування дитини у родину. Проте насправді саме після цього починається найбільш складний період – процес взаємної адаптації, формування емоційних зв'язків, побудови нових сімейних взаємин та подолання наслідків пережитого дитиною травматичного досвіду.

Дитина, яка потрапляє у прийомну сім'ю, нерідко вже має складний життєвий досвід. Частина дітей пережила емоційне нехтування, насильство, втрату близьких людей або тривале перебування в інституційному закладі. Через це адаптація до сімейного життя може бути непростою не лише для самої дитини, а й для дорослих.

Іноді суспільство очікує, що після потрапляння у сім'ю дитина одразу стане спокійною, відкритою та вдячною. Але в реальному житті це відбувається значно складніше. Діти можуть проявляти недовіру,

замкненість, емоційну нестабільність або навіть агресію. І саме в такі моменти особливо важливою стає професійна соціальна підтримка сім'ї.

На це звертає увагу А. Капська, зазначаючи, що соціальна робота з прийомними сім'ями повинна бути спрямована не лише на контроль умов проживання дитини, а насамперед на допомогу сім'ї у подоланні труднощів адаптації та створенні сприятливого психологічного середовища [14, с. 211].

Соціальна робота з прийомними сім'ями та батьками-вихователями має комплексний характер. Її особливість полягає в тому, що підтримки потребує не лише дитина, а вся сімейна система загалом. Соціальний працівник у цьому випадку виступає не просто контролюючою особою, а фахівцем, який допомагає родині справлятися зі складними ситуаціями, налагоджувати взаємини та поступово проходити процес адаптації.

Основними напрямами соціальної роботи з прийомними сім'ями є:

– *соціальний супровід сім'ї;*

– *психологічна підтримка батьків і дітей;*

– *допомога у вирішенні конфліктних ситуацій;*

– *соціально-педагогічне консультування;*

– *захист прав та інтересів дитини;*

– *підтримка процесу адаптації;*

– *профілактика емоційного вигорання батьків-вихователів.*

У реальному житті труднощі, з якими стикаються прийомні сім'ї, часто значно глибші, ніж це може здаватися зовні. Наприклад, дитина може не довіряти дорослим через попередній негативний досвід або боятися повторної втрати сім'ї. Іноді діти навмисно перевіряють дорослих на готовність приймати їх такими, якими вони є. Для батьків це може бути емоційно дуже виснажливо.

Саме тому соціальна робота у цій сфері потребує не формального підходу, а постійної взаємодії з сім'єю та розуміння її внутрішніх труднощів.

Г. Бевз підкреслює, що прийомна сім'я є складною системою взаємин, у якій адаптацію проходять усі її члени [3, с. 47]. Змінюється не лише життя

дитини, а й звичний спосіб життя самих батьків, атмосфера у родині, система сімейних ролей та обов'язків.

Особливо складним часто є перший період після влаштування дитини у сім'ю. У цей час можуть виникати:

– труднощі емоційного контакту;

– конфлікти між дітьми у родині;

– проблеми поведінки;

– страхи та підвищена тривожність дитини;

– емоційне виснаження батьків;

– труднощі адаптації до нових правил сімейного життя.

Соціальний працівник у таких ситуаціях допомагає сім'ї не лише знаходити практичні рішення, а й пояснювати психологічні причини поведінки дитини. Це надзвичайно важливо, оскільки батьки нерідко починають сприймати складну поведінку дитини як прояв невдячності чи небажання контактувати.

Насправді ж така поведінка часто є реакцією на пережиті травматичні події.

Таблиця 1.3

Основні труднощі адаптації прийомних сімей та батьків-вихователів

Проблема	**Особливості прояву**
Недовіра дитини	Замкненість, уникнення емоційного контакту
Порушення поведінки	Агресивність, протестна поведінка
Тривожність дитини	Страх втрати сім'ї, емоційна нестабільність
Емоційне виснаження батьків	Втома, роздратування, невпевненість
Конфлікти у сім'ї	Труднощі взаємодії між членами родини
Адаптаційні труднощі	Складність звикання до нових умов життя

Джерело: розроблено автором на основі [3; 14].

Важливою складовою соціальної роботи є соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Його головною метою є забезпечення стабільного функціонування сім'ї та попередження кризових ситуацій.

Соціальний супровід не зводиться лише до перевірок чи оформлення

документації. Насамперед це тривалий процес підтримки родини, який включає консультування, психологічну допомогу, оцінку потреб сім'ї та допомогу у вирішенні складних життєвих ситуацій.

В. Поліщук зазначає, що соціальний супровід прийомних сімей має базуватися на партнерських взаєминах між фахівцем та родиною [28, с. 132]. Якщо сім'я сприймає соціального працівника лише як контролюючий орган, ефективність взаємодії значно знижується.

Особливої уваги потребує питання емоційного вигорання прийомних батьків та батьків-вихователів. У суспільстві часто існує уявлення, що люди, які взяли дітей на виховання, повинні завжди бути терплячими, сильними та емоційно стійкими. Проте в реальному житті постійне психологічне навантаження може поступово виснажувати навіть дуже мотивованих дорослих.

Батьки-вихователі часто стикаються з:

– хронічною емоційною втомою;

– високим рівнем відповідальності;

– труднощами у поєднанні виховної та побутової функції;

– переживаннями за майбутнє дітей;

– внутрішнім страхом «не впоратися».

Саме тому сучасна соціальна робота повинна бути спрямована не лише на підтримку дитини, а й на збереження психологічного ресурсу самих батьків.

На цьому акцентує увагу і Н. Комарова, зазначаючи, що профілактика емоційного вигорання є важливою умовою стабільного функціонування прийомної сім'ї [18, с. 96].

У сучасній практиці соціальної роботи дедалі більшого значення набувають групи взаємопідтримки для прийомних батьків. Такі зустрічі допомагають людям не почуватися самотніми у власних труднощах, ділитися досвідом та отримувати емоційну підтримку від інших сімей, які проходять через схожі ситуації.

Досить часто саме звичайне спілкування з іншими прийомними

батьками дає людині більше внутрішньої впевненості, ніж формальні консультації. Коли люди бачать, що інші також стикаються з труднощами адаптації дітей, переживають втому чи невпевненість, їм легше приймати власні переживання.

Не менш важливим напрямом соціальної роботи є підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі. Людина повинна усвідомлювати, що виховання дітей із травматичним досвідом потребує значного емоційного ресурсу та готовності до труднощів.

Підготовка кандидатів зазвичай включає:

– *психологічне тестування;*

– *навчальні тренінги;*

– *ознайомлення з особливостями розвитку дітей;*

– *формування навичок ненасильницького спілкування;*

– *вивчення основ дитячої психології;*

– *підготовку до кризових ситуацій.*

Основні напрями соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями ми узагальнили в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Основні напрями соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями

Напрям роботи	**Зміст діяльності**
Соціальний супровід	Консультування, оцінка потреб сім’ї
Психологічна підтримка	Допомога у подоланні кризових ситуацій
Соціально-педагогічна робота	Підтримка виховного процесу
Правова допомога	Захист прав дитини та сім’ї
Профілактична робота	Попередження конфліктів та вигорання
Групова підтримка	Групи взаємодопомоги для батьків

Джерело: розроблено автором на основі [18; 28].

Останніми роками соціальна робота з прийомними сім’ями стала ще більш актуальною через наслідки війни. Частина дітей пережила втрату батьків, евакуацію, окупацію або тривале перебування у небезпечних умовах. Через це багато дітей мають підвищений рівень тривожності, страхів

або травматичний досвід.

У таких умовах робота соціального працівника потребує особливої чутливості та розуміння психологічного стану дитини. Формального підходу тут недостатньо. Дитина повинна відчувати безпеку, прийняття та стабільність.

Водночас важливо пам’ятати, що прийомна сім’я чи дитячий будинок сімейного типу не можуть повністю замінити дитині пережиті втрати. Проте саме сімейне середовище дає дитині можливість поступово відновлювати довіру до людей та формувати новий життєвий досвід.

Таким чином, соціальна робота з прийомними сім’ями та батьками-вихователями є складним і багаторівневим процесом, який охоплює психологічну, соціальну, педагогічну та правову підтримку родини. Її ефективність значною мірою залежить від професійності соціального працівника, готовності сім’ї до співпраці та створення підтримувального середовища для дитини. У сучасних умовах саме комплексна соціальна підтримка допомагає прийомним сім’ям і дитячим будинкам сімейного типу стабільно функціонувати та забезпечувати дитині можливість повноцінного сімейного життя.

1.3 Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи з прийомними сім’ями та дитячими будинками сімейного типу

Соціальна робота з прийомними сім’ями та дитячими будинками сімейного типу сьогодні є однією з тих сфер, де законодавство має не лише формальне, а й глибоке практичне значення. Від того, наскільки чітко врегульовані права дитини, обов’язки батьків-вихователів, механізми державної підтримки та система соціального супроводу, залежить не просто ефективність роботи соціальних служб, а повсякденне життя дітей, які вже пережили складні життєві обставини. Саме тому нормативно-правове

забезпечення у цій сфері варто розглядати не лише як систему офіційних документів, а як основу функціонування всієї системи сімейного виховання.

Особливої актуальності ця проблема набула в сучасних умовах. Війна, соціально-економічна нестабільність, зростання кількості кризових сімей, внутрішнє переміщення населення та збільшення кількості дітей, які потребують державного захисту, суттєво посилили навантаження на систему соціальної роботи. У таких умовах питання сімейного влаштування дітей перестало бути лише вузькопрофесійною темою соціальної сфери. Воно дедалі більше стосується загального гуманітарного стану суспільства.

Сьогодні вже очевидно, що інтернатна система не здатна повністю забезпечити дитині ті умови, які необхідні для її повноцінного емоційного розвитку. Навіть найкращий заклад не може замінити дитині досвід родинного життя, емоційної близькості, постійної уваги дорослого та відчуття приналежності до сім'ї. Саме тому в Україні поступово утвердився підхід, відповідно до якого пріоритет надається сімейним формам виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На це звертає увагу А. Капська, підкреслюючи, що гуманізація державної політики у сфері захисту дітей безпосередньо пов'язана з розвитком сімейних форм виховання [14, с. 131]. Дійсно, саме сім'я створює умови, у яких дитина може не лише отримувати догляд, а й поступово формувати емоційні зв'язки, вчитися довіряти людям і сприймати себе частиною соціального середовища.

Нормативно-правова база у сфері соціальної роботи з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу є багаторівневою. Вона включає міжнародні документи, Конституцію України, кодекси, закони, постанови Кабінету Міністрів України та відомчі нормативні акти.

Основою всієї системи захисту дітей є Конституція України. У статті 52 закріплено, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, перебувають під захистом держави [16]. Це положення має принципове значення, оскільки саме воно визначає відповідальність держави за

створення системи підтримки таких дітей та забезпечення умов для їхнього виховання.

Водночас одним із найважливіших міжнародних документів у цій сфері є Конвенція ООН про права дитини [18]. Саме вона закріплює право кожної дитини на сімейне виховання, турботу, безпечні умови життя та повагу до її гідності.

Особливе значення має положення Конвенції про те, що дитина повинна зростати в атмосфері любові, щастя та розуміння [18]. На перший погляд це може здаватися радше моральним принципом, ніж правовою нормою. Проте саме ця ідея стала основою сучасного підходу до реформування системи захисту дітей у багатьох країнах світу.

В Україні міжнародні стандарти також суттєво вплинули на зміну державної політики щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Якщо раніше основний акцент робився на інтернатному догляді, то сьогодні пріоритет поступово зміщується у бік сімейного виховання.

Одним із ключових документів у сфері сімейного влаштування дітей є Сімейний кодекс України [35]. У ньому визначаються:

– *форми сімейного виховання;*

– *права та обов'язки прийомних батьків;*

– *механізми захисту прав дитини;*

– *порядок влаштування дітей у сім'ї;*

– *особливості функціонування дитячих будинків сімейного типу.*

Важливо, що сучасне законодавство розглядає дитину не як об'єкт опіки, а як особистість із власними правами, потребами та інтересами. Це суттєво змінює сам підхід до соціальної роботи.

Раніше головним завданням часто вважалося забезпечення базових умов проживання дитини. Сьогодні ж дедалі більше уваги приділяється психологічному благополуччю, емоційній стабільності та праву дитини на безпечне сімейне середовище.

Важливу роль у нормативно-правовому забезпеченні відіграє Закон

України «Про охорону дитинства» [12]. Саме він визначає основні напрями державної політики у сфері захисту прав дітей та закріплює пріоритет сімейного виховання.

У документі наголошується, що кожна дитина має право на проживання в сім'ї та батьківське піклування. Якщо ж дитина втратила таку можливість, держава повинна забезпечити їй альтернативну форму сімейного виховання.

На практиці це означає, що інтернатний заклад сьогодні розглядається радше як винятковий варіант, а не основна форма влаштування дитини.

Водночас одним із найбільш важливих нормативних актів у цій сфері є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [10]. Саме цей документ визначає механізми функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Закон регламентує:

– *порядок влаштування дітей;*

– *державні гарантії підтримки;*

– *систему фінансування;*

– *соціальний супровід сімей;*

– *відповідальність органів влади;*

– *захист житлових та майнових прав дітей.*

Для кращого розуміння структури нормативно-правового забезпечення доцільно узагальнити основні документи, які регулюють систему соціальної роботи з прийомними сім'ями та ДБСТ, в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Основні нормативно-правові акти у сфері соціальної роботи з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу

Нормативно-правовий акт	**Основні положення**	**Значення для організації соціальної роботи**
Конституція України	Визначає обов'язок держави щодо захисту дітей та підтримки сім'ї	Є базою для формування державної політики у сфері захисту дітей
Конвенція ООН про	Закріплює право дитини на сімейне	Формує міжнародні

Нормативно-правовий акт	**Основні положення**	**Значення для організації соціальної роботи**
права дитини	виховання та безпечний розвиток	стандарти захисту прав дітей
Сімейний кодекс України	Регламентує форми сімейного виховання та права батьків	Визначає правові засади діяльності прийомних сімей і ДБСТ
Закон України «Про охорону дитинства»	Встановлює принципи державної політики щодо дітей	Спрямовує діяльність соціальних служб у сфері захисту дитинства
Закон України «Про соціальні послуги»	Регулює механізми надання соціальної підтримки	Визначає систему соціального супроводу сімей

Продовження таблиці 1.5

Нормативно-правовий акт	**Основні положення**	**Значення для організації соціальної роботи**
Положення про прийомну сім'ю	Визначає порядок створення та функціонування прийомних сімей	Регламентує права й обов'язки прийомних батьків
Положення про ДБСТ	Регулює діяльність дитячих будинків сімейного типу	Визначає організаційні засади функціонування ДБСТ

Джерело: розроблено автором на основі [10; 12; 16; 18; 31; 35].

Отже, нормативно-правова база у цій сфері є достатньо широкою та охоплює різні аспекти захисту прав дитини. Водночас сам факт наявності законодавства ще не означає автоматичного вирішення всіх проблем. Надзвичайно важливо, наскільки ефективно ці норми реалізуються у практичній діяльності соціальних служб.

Особливе значення для організації соціальної роботи мають підзаконні нормативні акти Кабінету Міністрів України. Саме вони визначають практичні механізми функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» [31] регламентує:

– *порядок створення прийомної сім'ї;*

– *умови влаштування дітей;*

– *вимоги до кандидатів у прийомні батьки;*

– *організацію соціального супроводу;*

– *механізми державного фінансування.*

У документі наголошується, що прийомна сім’я створюється добровільно, а її діяльність базується на принципах забезпечення найкращих інтересів дитини.

Схожі положення містить і Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» [29]. Вона визначає:

– *порядок створення ДБСТ;*

– *права та обов’язки батьків-вихователів;*

– *особливості соціального супроводу;*

– *систему матеріального забезпечення;*

– *механізми державного контролю.*

Важливо, що сучасне законодавство передбачає обов’язковий соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Це означає, що сім’я після влаштування дитини не залишається сам на сам із труднощами адаптації.

Соціальний супровід включає:

– *психологічну підтримку;*

– *консультування батьків;*

– *допомогу у вирішенні конфліктних ситуацій;*

– *підтримку процесу адаптації дитини;*

– *взаємодію з освітніми та медичними установами;*

– *захист прав дитини.*

Г. Бевз зазначає, що соціальний супровід має бути не формальною процедурою, а реальним механізмом підтримки сім’ї [3, с. 58]. Це особливо важливо в умовах, коли дитина має травматичний досвід або складно проходить процес адаптації.

У реальному житті робота з прийомними сім’ями часто виявляється значно складнішою, ніж це може виглядати на рівні нормативних документів. Частина дітей має серйозні психологічні травми, труднощі з довірою до дорослих або страх повторної втрати сім’ї.

Через це прийомні батьки нерідко стикаються:

– з емоційним виснаженням;

– поведінковими труднощами дітей;

– конфліктами у сім'ї;

– підвищеним рівнем відповідальності;

– страхом зробити помилку.

Саме тому нормативно-правове забезпечення повинно включати не лише систему контролю, а й реальні механізми допомоги сім'ї.

Для узагальнення основних напрямів державної підтримки доцільно подати їх у вигляді таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Основні напрями державної підтримки прийомних сімей та ДБСТ

Напрям підтримки	**Характеристика**	**Практичне значення**
Соціальний супровід	Консультування та підтримка сім'ї	Допомагає попереджати кризові ситуації
Психологічна допомога	Робота з емоційними труднощами дітей і батьків	Полегшує процес адаптації
Матеріальна підтримка	Соціальні виплати та фінансування	Забезпечує базові потреби дітей
Освітня підтримка	Навчання кандидатів у прийомні батьки	Підвищує готовність до виховання дітей
Правовий захист	Захист прав та інтересів дитини	Гарантує дотримання законодавства
Медичний супровід	Організація медичного обслуговування дітей	Сприяє збереженню здоров'я дітей

Джерело: розроблено автором на основі [11; 29; 31].

Останніми роками система нормативно-правового забезпечення соціальної роботи зазнала додаткових змін через наслідки війни. Значна кількість дітей була вимушено переміщена, частина сімей евакуйовувалася в інші регіони України або за кордон. У таких умовах виникла потреба у швидкому вдосконаленні механізмів захисту дітей та підтримки сімейних

форм виховання.

Були спрощені окремі процедури:

– *тимчасового влаштування дітей;*

– *евакуації прийомних сімей;*

– *дистанційного соціального супроводу;*

– *оформлення документів;*

– *надання соціальної допомоги.*

Проте навіть за наявності достатньо розвиненої законодавчої бази практика демонструє і певні труднощі.

Серед основних проблем сьогодні можна виділити:

– *перевантаження соціальних служб;*

– *недостатню кількість підготовлених фахівців;*

– *нестачу психологічної підтримки;*

– *формальний підхід до соціального супроводу;*

– *емоційне вигорання батьків-вихователів;*

– *труднощі адаптації дітей із травматичним досвідом.*

Особливо складною залишається ситуація у невеликих громадах, де соціальні працівники часто мають надто велике навантаження й фізично не можуть приділяти достатньо уваги кожній сім’ї.

Саме тому сьогодні дедалі більше уваги приділяється розвитку міжвідомчої взаємодії. Ефективна соціальна робота з прийомними сім’ями неможлива без співпраці:

– *соціальних служб;*

– *закладів освіти;*

– *медичних установ;*

– *центрів психологічної допомоги;*

– *органів місцевого самоврядування;*

– *громадських організацій.*

Лише комплексний підхід дозволяє забезпечити дитині не формальний захист, а реальне відчуття безпеки та підтримки.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення соціальної роботи з прийомними сім’ями та дитячими будинками сімейного типу є важливою складовою системи захисту дітей в Україні. Воно визначає механізми функціонування сімейних форм виховання, гарантії державної підтримки та напрями діяльності соціальних служб. Водночас сучасні умови вимагають не лише вдосконалення законодавства, а й підвищення ефективності його практичної реалізації, особливо в умовах війни та зростання кількості дітей, які потребують сімейного виховання і соціального захисту.

Висновки до 1 розділу

Проведений теоретичний аналіз дає підстави говорити про те, що сімейні форми виховання сьогодні є одним із найважливіших напрямів соціального захисту дітей, які залишилися без батьківського піклування. У сучасних умовах вже недостатньо просто забезпечити дитині місце проживання чи базові побутові умови. Значно важливішим стає створення середовища, у якому дитина може почуватися потрібною, захищеною та емоційно прийнятою. Саме тому прийомна сім’я та дитячий будинок сімейного типу поступово набули особливого значення у системі соціальної роботи.

У процесі дослідження було з’ясовано, що прийомна сім’я та дитячий будинок сімейного типу мають спільну мету – забезпечення права дитини на виховання в умовах, максимально наближених до природного сімейного середовища. Водночас кожна з цих форм має власні особливості організації, адаптації дітей та функціонування родини. Якщо прийомна сім’я частіше орієнтована на виховання меншої кількості дітей та більш індивідуалізований підхід, то дитячий будинок сімейного типу передбачає створення великої сімейної моделі виховання, де формується специфічна система взаємин між усіма членами родини.

Під час аналізу стало очевидним, що сімейне виховання дітей, які пережили втрату батьківського піклування, не є простим або однозначним процесом. Більшість дітей приходять у прийомні сім'ї вже з непростим життєвим досвідом, емоційними травмами, недовірою до дорослих або страхом повторної втрати близьких людей. Саме тому адаптація дитини у новій сім'ї часто потребує тривалого часу, терпіння та значного емоційного ресурсу з боку батьків.

Разом із тим було встановлено, що труднощі адаптації стосуються не лише самої дитини. Прийомні батьки та батьки-вихователі також проходять складний процес перебудови сімейного життя, зміни звичних ролей та формування нової системи взаємин. Через це соціальна робота у цій сфері повинна бути спрямована не тільки на підтримку дитини, а й на допомогу всій сім'ї загалом.

У ході дослідження з'ясовано, що соціальна робота з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу має комплексний характер і включає психологічний, соціальний, педагогічний та правовий напрями підтримки. Особливе значення у цьому процесі має соціальний супровід, який допомагає сім'ї проходити кризові етапи адаптації, вирішувати конфліктні ситуації та створювати сприятливе середовище для розвитку дитини.

Важливо, що сучасна соціальна робота дедалі більше орієнтується не на контроль сім'ї, а на партнерську взаємодію з нею. Такий підхід дозволяє батькам не боятися звертатися по допомогу у складних ситуаціях і сприяє формуванню більш довірливих взаємин між сім'єю та фахівцями соціальної сфери.

Окрему увагу у розділі було приділено нормативно-правовому забезпеченню соціальної роботи з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу. Аналіз законодавчої бази показав, що в Україні сформовано достатньо широку систему нормативно-правових актів, які регулюють питання захисту прав дітей, організації сімейних форм виховання

та діяльності соціальних служб. Основу цієї системи становлять Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги» та інші нормативні документи.

Водночас дослідження показало, що наявність законодавчої бази сама по собі ще не гарантує повного вирішення проблем у сфері сімейного виховання дітей. На практиці соціальні працівники, прийомні батьки та батьки-вихователі нерідко стикаються з емоційним виснаженням, нестачею психологічної підтримки, перевантаженням соціальних служб та труднощами адаптації дітей із травматичним досвідом.

Особливо помітними ці труднощі стали в умовах війни. Збільшення кількості дітей, які потребують сімейного влаштування, внутрішнє переміщення сімей та загальна соціальна нестабільність суттєво ускладнили діяльність системи соціального захисту дітей. Саме тому сьогодні питання підтримки прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу набуває ще більшого значення.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна сказати, що прийомна сім’я та дитячий будинок сімейного типу є не просто альтернативними формами влаштування дітей, а важливим соціальним середовищем, у якому дитина отримує можливість поступово відновлювати довіру до людей, формувати емоційні зв’язки та набувати досвіду сімейного життя. Саме тому ефективність соціальної роботи у цій сфері значною мірою залежить від комплексної підтримки сім’ї, професійності соціальних працівників та створення умов, у яких дитина почуватиметься не об’єктом опіки, а повноцінним членом родини й суспільства.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ТА БАТЬКАМИ-ВИХОВАТЕЛЯМИ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

2.1 Організація та методика дослідження особливостей соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями

У сучасних умовах розвитку системи захисту прав дитини в Україні особливого значення набуває підтримка сімейних форм виховання. Саме прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу сьогодні розглядаються як найбільш сприятливе середовище для розвитку дитини, позбавленої батьківського піклування.

На відміну від інтернатних закладів, сімейні форми виховання забезпечують дитині можливість формувати емоційні прив'язаності, здобувати досвід сімейної взаємодії та розвиватися у більш безпечному й підтримувальному середовищі.

Водночас функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу супроводжується значною кількістю труднощів, які потребують професійної соціальної підтримки. Батьки-вихователі та прийомні батьки нерідко стикаються з емоційним виснаженням, труднощами адаптації дітей, поведінковими проблемами, психологічними наслідками травматичного досвіду дітей, а також недостатньою поінформованістю щодо механізмів отримання соціальної допомоги.

Саме тому проблема організації ефективної соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями є надзвичайно актуальною в сучасних умовах.

Особливої значущості ця проблема набуває в період воєнного стану, коли кількість дітей, які потребують сімейного виховання та соціального захисту, суттєво зростає. Воєнні події, вимушене переміщення, психологічні

травми та нестабільність соціального середовища створюють додаткове навантаження як на дітей, так і на батьків-вихователів. У таких умовах саме соціальна робота стає важливим ресурсом підтримки сімейних форм виховання.

Метою дослідження стало вивчення особливостей соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу, а також визначення основних труднощів та потреб сімей у процесі виховання дітей.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі *завдання дослідження:*

– дослідити потреби прийомних сімей та батьків-вихователів;

– визначити основні труднощі, які виникають у процесі виховання дітей;

– проаналізувати особливості взаємодії сімей із соціальними службами;

– виявити рівень соціальної підтримки прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;

– дослідити практичний досвід батьків-вихователів щодо отримання соціальної допомоги;

– встановити взаємозв'язок між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання;

– визначити напрями вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями.

Організація дослідження передбачала кілька послідовних етапів, кожен із яких був спрямований на комплексне вивчення особливостей функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

На першому етапі було здійснено теоретичний аналіз наукової літератури, нормативно-правових документів та сучасних досліджень, присвячених проблемам сімейних форм виховання, соціального супроводу прийомних сімей та діяльності соціальних служб у сфері захисту прав дитини.

У процесі аналізу наукових джерел особливу увагу було приділено питанням:

– *соціальної адаптації дітей у прийомних сім'ях;*

– *психологічних труднощів батьків-вихователів;*

– *особливостей соціального супроводу сімейних форм виховання;*

– *міжвідомчої взаємодії у сфері захисту дітей;*

– *професійної підтримки прийомних батьків.*

Теоретичний аналіз дозволив встановити, що ефективність функціонування прийомної сім'ї значною мірою залежить від якості соціальної підтримки, доступності психологічної допомоги та професійного супроводу батьків-вихователів.

У межах підготовчого етапу також було визначено методичний інструментарій дослідження, сформовано вибірку респондентів та розроблено анкету й орієнтовний план напівструктурованого інтерв'ю.

Емпіричну базу дослідження склали прийомні батьки та батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу (16 сімей), які перебувають під соціальним супроводом відповідних служб у справах дітей та центрів соціальних служб, м. Миколаїв.

У дослідженні взяли участь сім'ї, які мають різний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Це дозволило отримати більш повну інформацію про особливості функціонування сімейних форм виховання та труднощі, з якими стикаються батьки-вихователі на різних етапах виховання дітей.

Дослідження проводилося із дотриманням принципів добровільності, конфіденційності та етичності. Учасники були поінформовані про мету дослідження, способи використання результатів та право відмовитися від участі на будь-якому етапі.

Дослідження проходило в онлайн-форматі (гугл-опитування та конференції ZOOM).

Особливу увагу під час організації дослідження було приділено

створенню довірливої атмосфери. У роботі з прийомними батьками важливо враховувати, що багато з них мають емоційно складний досвід виховання дітей із травматичним минулим.

Саме тому формальний стиль спілкування міг би негативно вплинути на відкритість респондентів та достовірність отриманих результатів.

Для збору емпіричної інформації було використано метод анкетування (Додаток А).

Даний метод дозволив отримати інформацію про потреби прийомних сімей та батьків-вихователів, труднощі виховання дітей, рівень соціальної підтримки та особливості взаємодії із соціальними службами.

Анкета містила кілька тематичних блоків:

1. Соціально-демографічний блок.
2. Особливості функціонування сім’ї.
3. Труднощі у процесі виховання дітей.
4. Потреби у соціально-психологічній підтримці.
5. Взаємодія із соціальними службами.
6. Оцінка ефективності соціального супроводу.
7. Пропозиції щодо вдосконалення соціальної роботи.

Запитання анкети поєднували закриту та відкриту форми відповідей. Закриті запитання дозволяли здійснити кількісний аналіз результатів, тоді як відкриті давали можливість респондентам висловити власний досвід, описати емоційні труднощі та окреслити реальні проблеми, із якими вони стикаються у повсякденному житті.

Під час анкетування особливу увагу було приділено питанням емоційного виснаження батьків-вихователів. Частина респондентів зазначала, що найбільш складними для них є не матеріальні труднощі, а постійне психологічне навантаження, пов’язане з переживаннями дітей, конфліктами адаптації та відповідальністю за емоційний стан кожної дитини.

У процесі дослідження було помітно, що багато батьків-вихователів відчувають потребу не лише у матеріальній чи інформаційній підтримці, а й

у звичайному людському розумінні та професійному емоційному супроводі.

Для більш глибокого дослідження практичного досвіду прийомних батьків та батьків-вихователів було використано метод напівструктурованого інтерв'ю (Додаток Б).

Використання саме цього методу дозволило не обмежуватися формальними відповідями анкети, а більш детально дослідити:

– *особистий досвід виховання дітей;*

– *труднощі адаптації дітей у сім'ї;*

– *особливості взаємодії із соціальними працівниками;*

– *психологічне навантаження батьків-вихователів;*

– *ставлення до системи соціального супроводу;*

– *потреби у додатковій підтримці.*

Особливість напівструктурованого інтерв'ю полягає у поєднанні чітко визначених тематичних блоків із можливістю вільного діалогу. Такий формат дозволив респондентам більш відкрито говорити про власні переживання, складнощі та практичний досвід.

Під час інтерв'ю значна частина батьків-вихователів наголошувала на тому, що процес адаптації дітей у сім'ї часто є тривалим та емоційно виснажливим. Особливо складними респонденти називали ситуації, коли дитина має травматичний досвід, труднощі довіри до дорослих або пережитий досвід насильства.

Одна з учасниць інтерв'ю зазначила, що перші місяці після влаштування дитини до сім'ї були психологічно дуже складними, оскільки дитина постійно очікувала покарання, уникала емоційної близькості та не довіряла дорослим. Лише через тривалий час та за підтримки психолога вдалося поступово сформувати безпечні стосунки.

Подібні приклади дозволили більш глибоко зрозуміти реальні потреби сімейних форм виховання та значення професійної підтримки у процесі адаптації дітей.

Для більш глибокого дослідження особливостей соціальної роботи з

прийомними сім’ями та батьками-вихователями додатково було використано *методику оцінювання рівня соціальної підтримки сімейних форм виховання.* Необхідність застосування цієї методики була зумовлена тим, що ефективність функціонування прийомної сім’ї значною мірою залежить від якості соціального супроводу, доступності психологічної допомоги, взаємодії із соціальними службами та рівня емоційної підтримки батьків-вихователів. (Додаток В).

Методика була спрямована на визначення суб’єктивного сприйняття рівня соціальної підтримки прийомними батьками та батьками-вихователями. Вона дозволила оцінити, наскільки респонденти відчувають допомогу з боку соціальних служб, чи мають доступ до необхідних соціально-психологічних послуг, а також наскільки задоволені організацією соціального супроводу.

Структура методики включала 10 тверджень, які стосувалися:

– *рівня підтримки з боку соціальних служб;*

– *доступності психологічної допомоги;*

– *ефективності соціального супроводу;*

– *можливості отримання інформаційної підтримки;*

– *рівня емоційного виснаження батьків-вихователів;*

– *рівня задоволеності соціальною роботою;*

– *відкритості взаємодії із фахівцями соціальної сфери.*

Респондентам пропонувалося оцінити ступінь власної згоди з кожним твердженням за п’ятибальною шкалою:

1 – повністю не згоден(а);

2 – скоріше не згоден(а);

3 – важко відповісти;

4 – скоріше згоден(а);

5 – повністю згоден(а).

Після обробки результатів визначався загальний рівень соціальної підтримки сім’ї. Інтерпретація результатів здійснювалася за такими рівнями:

– 10–20 балів – низький рівень соціальної підтримки;

– 21–35 балів – середній рівень соціальної підтримки;

– 36–50 балів – високий рівень соціальної підтримки.

Низький рівень соціальної підтримки свідчив про недостатню взаємодію сім'ї із соціальними службами, труднощі отримання необхідної допомоги, емоційне виснаження батьків та відчуття нестачі підтримки. Середній рівень характеризував часткову задоволеність соціальним супроводом та періодичну потребу у додатковій допомозі. Високий рівень соціальної підтримки свідчив про позитивну взаємодію із соціальними службами, доступність психологічної та інформаційної допомоги, а також відчуття підтримки у процесі виховання дітей.

Особливе значення дана методика мала для подальшого кореляційного аналізу, оскільки дозволила встановити взаємозв'язок між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання. Крім того, отримані результати дали можливість більш комплексно оцінити реальні потреби прийомних сімей та батьків-вихователів у сфері соціальної роботи.

Для обробки результатів дослідження було використано методи математичної статистики. Основним статистичним методом став коефіцієнт кореляції Пірсона, який дозволив встановити взаємозв'язок між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання.

Кореляційний аналіз проводився з метою визначення зв'язку між:

– *рівнем соціальної підтримки та емоційним станом батьків-вихователів;*

– *якістю соціального супроводу та успішністю адаптації дітей;*

– *рівнем взаємодії із соціальними службами та психологічною стабільністю сім'ї;*

– *доступністю психологічної допомоги та рівнем емоційного виснаження батьків.*

Використання статистичних методів дозволило не лише узагальнити результати дослідження, а й підтвердити наявність взаємозв'язків між окремими аспектами функціонування прийомних сімей та ефективністю соціальної роботи.

Важливо зазначити, що частина дослідження проводилася в онлайн-форматі. Це було пов'язано як із безпековими умовами воєнного стану, так і з особливостями зайнятості батьків-вихователів.

Онлайн-формат дозволив залучити респондентів, які через значне навантаження або територіальну віддаленість не мали можливості брати участь в очних зустрічах. Крім того, частина учасників почувалася більш комфортно саме під час дистанційного спілкування.

Водночас проведення інтерв'ю онлайн вимагало особливої уваги до емоційного стану респондентів, оскільки у дистанційному форматі складніше простежити невербальні реакції людини та своєчасно відреагувати на емоційне напруження.

Попри це, онлайн-формат дослідження дозволив забезпечити гнучкість організації роботи та зберегти довірливий характер спілкування з учасниками.

Таким чином, використаний комплекс методів дослідження дозволив всебічно проаналізувати особливості соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу, визначити основні труднощі та потреби сімей, а також дослідити значення соціальної підтримки у процесі функціонування сімейних форм виховання.

2.2 Аналіз проблем і потреб прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу

Першим етапом емпіричного дослідження було проведення анкетування прийомних батьків та батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу.

Метод анкетування дозволив дослідити основні труднощі, з якими стикаються сімейні форми виховання у повсякденному житті, визначити рівень соціальної підтримки, особливості взаємодії із соціальними службами, а також виявити потреби батьків-вихователів у соціально-психологічній допомозі.

Емпіричну базу дослідження склали 16 прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, які перебувають під соціальним супроводом відповідних служб у справах дітей та центрів соціальних служб м. Миколаїв.

Аналіз результатів анкетування показав, що функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу супроводжується значним емоційним і психологічним навантаженням. Попри високий рівень відповідальності та мотивації батьків-вихователів, більшість сімей стикається з труднощами адаптації дітей, емоційним виснаженням та потребою у постійній підтримці.

Одним із ключових аспектів дослідження стало визначення основних труднощів, які виникають у процесі виховання дітей. Результати показали, що найпоширенішою проблемою є психологічна адаптація дитини до нової сім'ї. Такий варіант відповіді обрали 7 респондентів, що становить 43,8 % від загальної кількості опитаних.

Під час анкетування батьки-вихователі часто зазначали, що адаптація дитини є тривалим та емоційно складним процесом. Частина дітей демонструє труднощі формування довіри до дорослих, замкненість, тривожність або страх емоційної близькості. Деякі респонденти підкреслювали, що дитина може зовні поводитися спокійно, однак внутрішньо тривалий час залишатися у стані напруження та невпевненості.

Поведінкові труднощі як основну проблему визначили 4 сім'ї, що становить 25 %. Респонденти повідомляли про конфліктність дітей, труднощі дотримання правил, імпульсивність та емоційну нестабільність. Частина батьків-вихователів наголошувала, що така поведінка часто є наслідком травматичного досвіду дітей та потребує не покарання, а

тривалого терпіння і психологічної підтримки.

Емоційне виснаження батьків-вихователів як одну з головних труднощів зазначили 3 респонденти, або 18,7 %. Батьки-вихователі під час анкетування акцентували увагу на тому, що постійне психологічне включення у переживання дітей, висока відповідальність та необхідність бути емоційною опорою для кожної дитини нерідко призводять до внутрішньої втоми та виснаження.

Навчальні труднощі дітей визначили 2 сім'ї, що становить 12,5 %. Респонденти зазначали, що діти часто мають прогалини у знаннях, труднощі концентрації уваги та знижену мотивацію до навчання, що ускладнює процес адаптації до освітнього середовища.

Для узагальнення результатів щодо основних труднощів функціонування прийомних сімей та ДБСТ доцільно подати їх у вигляді таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні труднощі у процесі виховання дітей у прийомних сім'ях та ДБСТ

Основні труднощі	**Кількість сімей**	**%**
Психологічна адаптація дитини	7	43,8
Поведінкові труднощі	4	25,0
Емоційне виснаження батьків	3	18,7
Навчальні труднощі	2	12,5
Усього	16	100

Дані таблиці свідчать про те, що найбільш поширеною проблемою у функціонуванні прийомних сімей та ДБСТ є саме психологічна адаптація дітей до нових умов життя. Це підтверджує необхідність посилення психологічного супроводу сімейних форм виховання та розвитку системи підтримки батьків-вихователів.

Для більш наочного представлення результатів доцільно подати їх у вигляді діаграми (рис. 2.1).

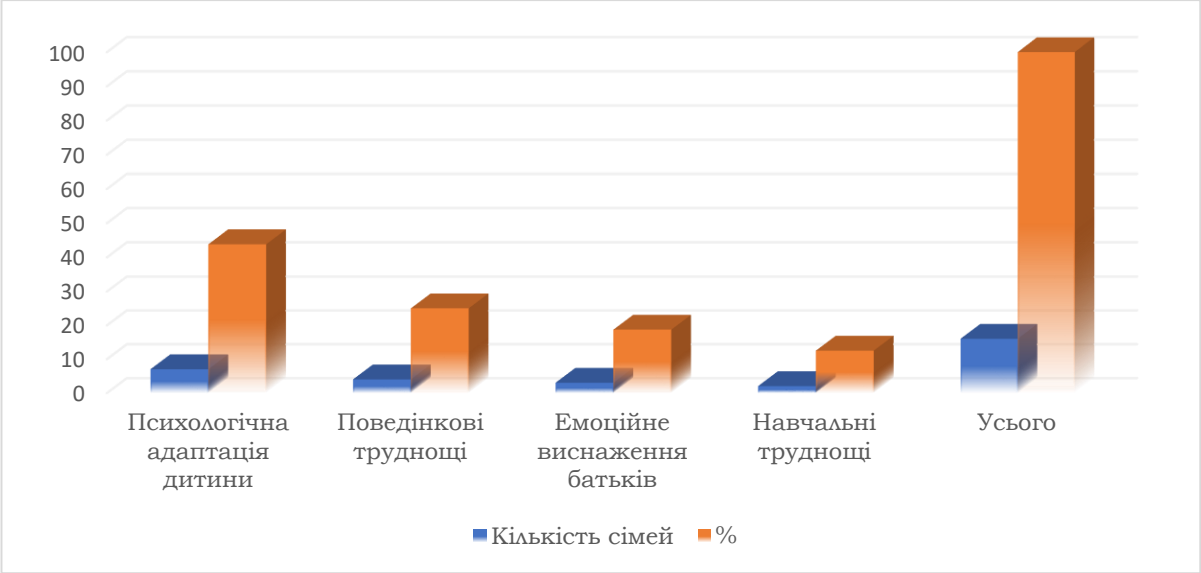

Рис. 2.1. Основні труднощі у процесі виховання дітей у прийомних сім'ях та ДБСТ

Результати анкетування показали, що найбільш складним аспектом функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу є процес психологічної адаптації дітей. Водночас значна частина батьків-вихователів стикається з емоційним виснаженням та потребою у професійній підтримці. Отримані результати свідчать про необхідність комплексного соціально-психологічного супроводу сімейних форм виховання.

Особливість напівструктурованого інтерв'ю полягала у поєднанні заздалегідь визначених тематичних блоків із можливістю вільного діалогу. Такий формат дав респондентам змогу не лише відповідати на поставлені запитання, а й відкрито ділитися власними переживаннями, практичним досвідом та особистими історіями.

Під час аналізу результатів інтерв'ю було встановлено, що найбільш емоційно складним етапом для більшості батьків-вихователів є початковий період адаптації дитини у сім'ї.

Саме на цьому етапі виникає найбільше психологічних труднощів, пов'язаних із формуванням довіри, встановленням емоційного контакту та адаптацією дитини до нових правил і сімейного середовища.

Зокрема, 9 респондентів із 16, що становить 56,3 %, зазначили, що процес адаптації дитини супроводжувався вираженими емоційними труднощами. Батьки-вихователі повідомляли про замкненість дітей, страх емоційної близькості, підвищену тривожність або агресивні поведінкові реакції.

Частина респондентів наголошувала, що дитина тривалий час не могла повірити у стабільність нових сімейних стосунків. Деякі діти боялися покарання навіть у звичайних побутових ситуаціях, уникали відкритого спілкування або постійно очікували негативної реакції дорослих.

Одна з батьків-вихователь під час інтерв'ю зазначила, що дитина протягом кількох місяців не могла спокійно залишати їжу на столі та ховала продукти у кімнаті, оскільки раніше переживала нестачу їжі. Подібні поведінкові прояви, за словами респондентів, потребують не лише терпіння, а й професійного психологічного супроводу.

Ще 5 респондентів, або 31,2 %, акцентували увагу на високому рівні емоційного виснаження батьків-вихователів. Учасники дослідження зазначали, що постійне психологічне включення у проблеми дітей, відповідальність за їхній емоційний стан та необхідність постійно контролювати власні реакції часто призводять до внутрішньої втоми.

Батьки-вихователі також підкреслювали, що в окремих випадках вони самі потребують психологічної підтримки, однак не завжди мають достатньо часу або можливостей для отримання допомоги.

Проблему недостатньої психологічної підтримки з боку фахівців відзначили 2 респонденти, що становить 12,5 %. На думку учасників дослідження, соціальний супровід інколи надто зосереджується на документації та формальних питаннях, тоді як саме емоційна підтримка сім'ї залишається недостатньою.

Водночас значна частина респондентів позитивно оцінювала взаємодію із соціальними працівниками. Батьки-вихователі особливо цінували ситуації, коли фахівець був не лише формальним представником служби, а людиною,

готовою вислухати, підтримати та допомогти у кризовій ситуації.

Для узагальнення результатів напівструктурованого інтерв'ю доцільно подати основні проблеми, які найчастіше озвучували батьки-вихователі, у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Основні проблеми, визначені під час напівструктурованого інтерв'ю

Основні проблеми	**Кількість респондентів**	**%**
Складність адаптації дітей	9	56,3
Емоційне виснаження батьків	5	31,2
Недостатність психологічної підтримки	2	12,5
Усього	16	100

Дані таблиці свідчать про те, що найбільш гострою проблемою для прийомних сімей та ДБСТ є саме процес психологічної адаптації дітей. Водночас значна частина батьків-вихователів також переживає емоційне виснаження та потребує професійної підтримки.

Для більш наочного представлення результатів доцільно подати їх у вигляді діаграми (рис. 2.2.)

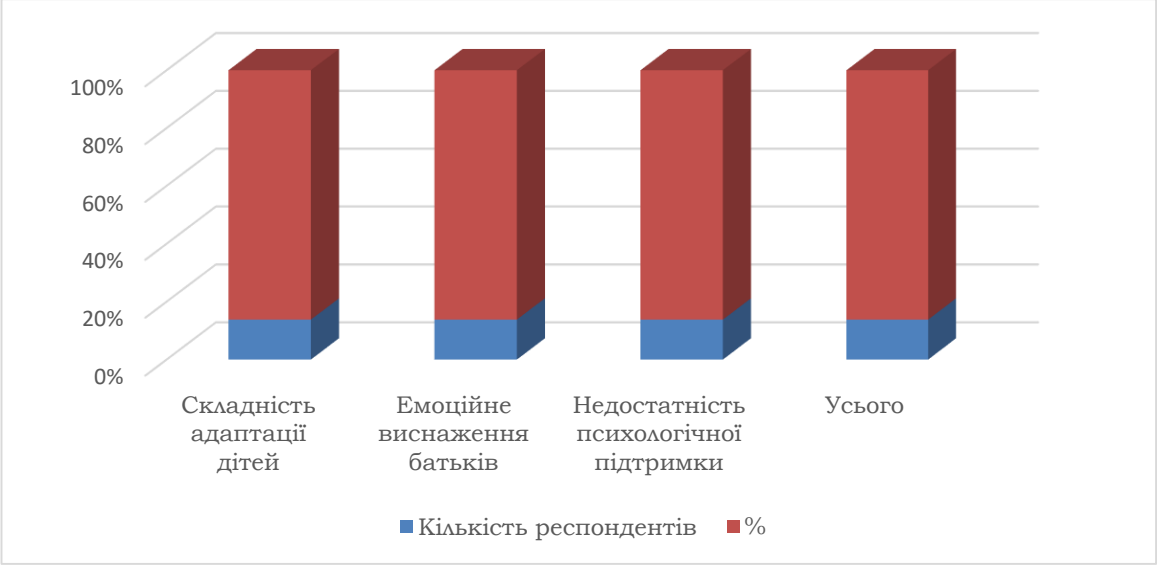

Рис. 2.2. Основні проблеми прийомних сімей та ДБСТ за результатами напівструктурованого інтерв'ю

Результати напівструктурованого інтерв'ю дозволили більш глибоко дослідити практичний досвід прийомних батьків та батьків-вихователів.

Встановлено, що найбільш складним для сімейних форм виховання є процес психологічної адаптації дітей, який часто супроводжується емоційними труднощами як для дітей, так і для самих батьків-вихователів.

Наступним напрямом аналізу стало дослідження рівня соціальної підтримки прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Результати анкетування показали, що лише 4 сім'ї, або 25 %, оцінюють рівень соціальної підтримки як високий. Такі респонденти переважно позитивно характеризували взаємодію із соціальними службами, відзначали доступність консультацій та можливість отримати допомогу у складних ситуаціях.

Середній рівень соціальної підтримки було виявлено у 8 сімей, що становить 50 %. Батьки-вихователі цієї групи загалом позитивно оцінювали соціальний супровід, однак наголошували на нестачі психологічної допомоги, недостатній кількості практичних консультацій та труднощах отримання окремих послуг.

Низький рівень соціальної підтримки продемонстрували 4 сім'ї, або 25 %. Такі респонденти частіше повідомляли про емоційне виснаження, нестачу підтримки у кризових ситуаціях та формальний характер взаємодії з окремими соціальними структурами.

Особливо показовим є те, що більшість респондентів акцентувала увагу не стільки на матеріальній допомозі, скільки на потребі у психологічному супроводі, професійних консультаціях та емоційній підтримці. Для багатьох батьків-вихователів важливим є відчуття, що вони не залишаються сам на сам із труднощами виховання дітей (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3

Рівень соціальної підтримки прийомних сімей та ДБСТ

Рівень соціальної підтримки	**Кількість сімей**	**%**
Високий	4	25,0
Середній	8	50,0
Низький	4	25,0
Усього	16	100

Для більш наочного представлення результатів доцільно подати їх у вигляді діаграми (рис. 2.3).

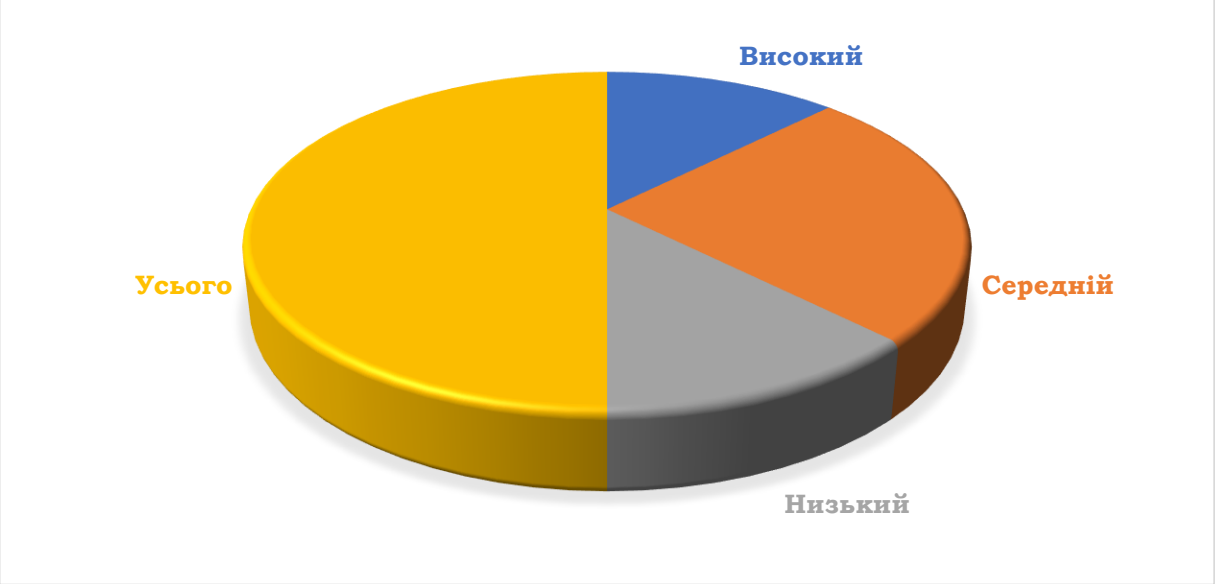

Рис. 2.3. Рівень соціальної підтримки прийомних сімей та ДБСТ

Результати анкетування показали, що більшість прийомних сімей та ДБСТ отримують лише частково достатню соціальну підтримку. Особливо актуальною залишається потреба у психологічному супроводі, практичних консультаціях та емоційній підтримці батьків-вихователів.

Після проведення анкетування та напівструктурованого інтерв'ю було здійснено кореляційний аналіз результатів дослідження. Для статистичної обробки отриманих даних *використано коефіцієнт кореляції Пірсона,* який дозволив визначити взаємозв'язок між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Проведення кореляційного аналізу було важливим етапом дослідження, оскільки дало можливість не лише окремо оцінити проблеми та потреби сімейних форм виховання, а й встановити, як саме рівень соціального супроводу впливає на психологічний стан батьків-вихователів, адаптацію дітей та загальне функціонування сім'ї.

Результати кореляційного аналізу показали наявність помітного

негативного взаємозв’язку між рівнем соціальної підтримки та емоційним виснаженням батьків-вихователів. Коефіцієнт кореляції становив **r = –0,64**, що свідчить про достатньо сильний зворотний зв’язок між цими показниками. Це означає, що зі зростанням рівня соціальної підтримки рівень емоційного виснаження батьків-вихователів знижується.

Отримані результати підтверджують, що своєчасна допомога соціальних працівників, можливість отримати консультацію психолога та наявність підтримувального професійного середовища позитивно впливають на емоційний стан батьків-вихователів та допомагають їм ефективніше справлятися з труднощами виховання дітей.

Також було встановлено позитивний взаємозв’язок між якістю соціального супроводу та успішністю адаптації дітей у сім’ї (r = 0,71). Це один із найбільш виражених кореляційних показників у межах дослідження.

Такий результат свідчить про те, що професійний соціальний супровід має важливе значення для процесу адаптації дітей у прийомній сім’ї або ДБСТ. Сім’ї, які регулярно взаємодіють із соціальними працівниками, психологами та іншими фахівцями, демонструють більш успішне подолання адаптаційних труднощів та кращу емоційну стабільність дітей.

Позитивний взаємозв’язок також було виявлено між доступністю психологічної допомоги та психологічною стабільністю батьків-вихователів (r = 0,58). Це свідчить про те, що можливість отримати професійну психологічну підтримку сприяє зниженню емоційної напруги та допомагає батькам-вихователям краще справлятися зі стресовими ситуаціями.

Крім того, було встановлено позитивний взаємозв’язок між рівнем взаємодії із соціальними службами та загальною ефективністю функціонування сімейних форм виховання (r = 0,66). Це означає, що сім’ї, які мають стабільний контакт із соціальними працівниками та відчувають підтримку фахівців, краще справляються з труднощами виховання дітей та демонструють вищий рівень психологічної стабільності.

Для узагальнення результатів кореляційного аналізу доцільно подати

отримані показники у вигляді таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати кореляційного аналізу між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання

Показники	**Коефіцієнт кореляції (r)**	**Характер зв'язку**
Рівень соціальної підтримки – емоційне виснаження батьків	–0,64	Негативний, сильний
Якість соціального супроводу – адаптація дітей	0,71	Позитивний, сильний
Доступність психологічної допомоги – психологічна стабільність батьків	0,58	Позитивний, помірний
Взаємодія із соціальними службами – ефективність функціонування сім'ї	0,66	Позитивний, сильний

Дані таблиці свідчать про наявність тісного взаємозв'язку між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Найбільш вираженим виявився зв'язок між якістю соціального супроводу та успішністю адаптації дітей у сім'ї.

Для більш наочного представлення результатів кореляційного аналізу доцільно подати основні коефіцієнти у вигляді діаграми (рис. 2.4.)

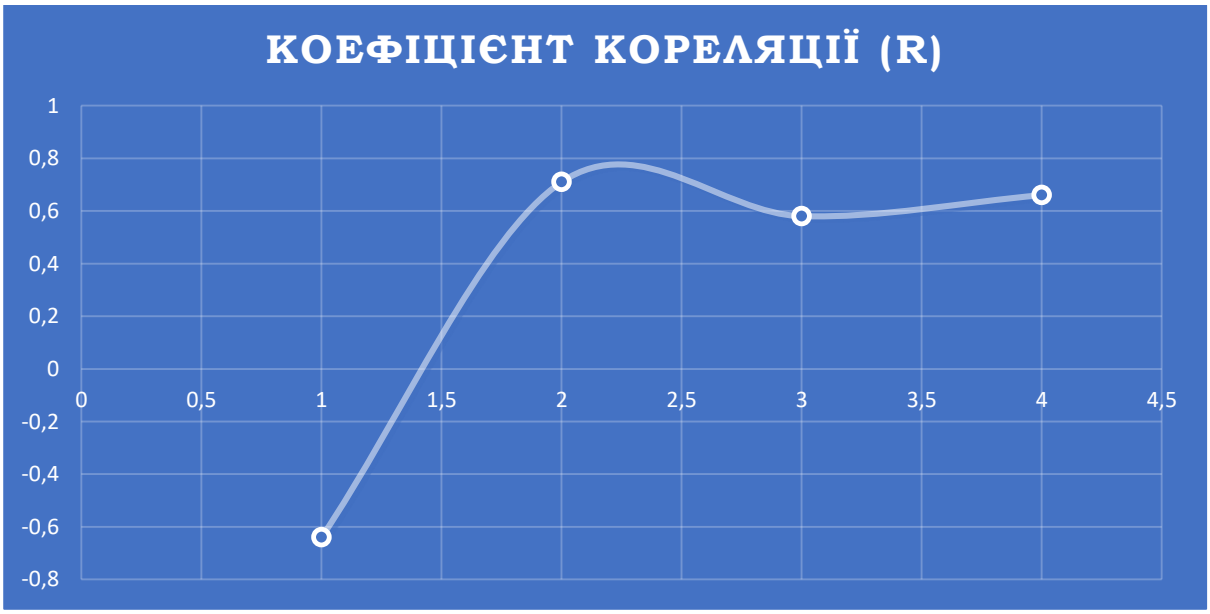

Рис. 2.4. Кореляційні зв'язки між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання

Результати кореляційного аналізу підтвердили, що рівень соціальної

підтримки суттєво впливає на ефективність функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Встановлено, що якісний соціальний супровід та доступність психологічної допомоги сприяють кращій адаптації дітей, знижують рівень емоційного виснаження батьків-вихователів та позитивно впливають на психологічну стабільність сім'ї.

Отримані результати підтверджують необхідність подальшого розвитку системи комплексної соціально-психологічної підтримки сімейних форм виховання.

2.3 Шляхи вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу

Результати проведеного дослідження показали, що прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу сьогодні виконують надзвичайно важливу соціальну функцію, забезпечуючи дітям можливість виховуватися у сімейному середовищі, формувати емоційні прив'язаності та отримувати досвід безпечних міжособистісних стосунків.

Водночас функціонування сімейних форм виховання супроводжується значним психологічним, емоційним і соціальним навантаженням, яке потребує постійної професійної підтримки.

Проведене дослідження підтвердило, що більшість труднощів прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу пов'язана не лише з матеріальними питаннями, а насамперед із психологічною адаптацією дітей, емоційним виснаженням батьків-вихователів, нестачею психологічної допомоги та потребою у стабільному соціальному супроводі.

Саме тому вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями повинно мати комплексний характер і поєднувати соціальну, психологічну, інформаційну та емоційну підтримку сімейних

форм виховання.

Однією з основних проблем сучасної системи соціального супроводу є її надмірна орієнтація на контроль та документацію. Частина батьків-вихователів під час дослідження зазначала, що взаємодія із соціальними службами інколи зводиться переважно до перевірок, оформлення звітності та вирішення організаційних питань.

Водночас самі сім'ї найбільше потребують не формального контролю, а підтримки, професійної поради та можливості отримати допомогу у кризових ситуаціях.

Саме тому одним із ключових напрямів удосконалення соціальної роботи має стати перехід до підтримувальної моделі соціального супроводу, у центрі якої перебуватиме не система контролю, а потреби дитини та сім'ї.

У межах такої моделі соціальний працівник має виступати не лише представником служби, а насамперед фахівцем підтримки, який:

1. *Допомагає сім'ї адаптуватися до труднощів виховання дітей.*
2. *Сприяє емоційній стабілізації батьків-вихователів.*
3. *Координує взаємодію із психологами та іншими спеціалістами.*
4. *Допомагає сім'ї у кризових ситуаціях.*
5. *Створює атмосферу довіри та партнерської взаємодії.*

Практика показує, що саме людяне ставлення соціального працівника часто стає для сім'ї важливим ресурсом підтримки. Для батьків-вихователів надзвичайно важливо відчувати, що вони можуть звернутися по допомогу без страху осуду або формального ставлення.

Для більш практичної орієнтації запропонованої підтримувальної моделі соціальної роботи доцільно розробити систему методичних кейсів, які можуть використовуватися соціальними працівниками у роботі з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу. Такі кейси дозволяють не лише окреслити типові проблемні ситуації, а й визначити конкретні алгоритми професійного реагування.

Практика соціальної роботи свідчить про те, що сімейні форми

виховання часто потребують швидкої, гнучкої та міждисциплінарної допомоги. Саме тому соціальний працівник повинен не обмежуватися формальним супроводом, а виступати координатором підтримки, посередником між сім'єю та фахівцями, а також джерелом емоційної стабілізації для батьків-вихователів.

Таблиця 2.5.

Методичні кейси соціальної роботи з прийомними сім'ями та ДБСТ

Напрям підтримки	**Ситуація**	**Методика роботи соціального працівника**
Допомога сім'ї у процесі адаптації дитини	Дитина після влаштування у сім'ю уникає спілкування, не довіряє дорослим, проявляє замкненість	Проведення адаптаційних бесід із батьками; організація консультацій психолога; навчання батьків технікам ненасильницької комунікації; регулярний емоційний супровід сім'ї у перші місяці адаптації
Підтримка у випадку агресивної поведінки дитини	Дитина конфліктує з іншими членами сім'ї, демонструє агресію або протестну поведінку	Організація кризового консультування; аналіз причин поведінки; залучення психолога; навчання батьків технікам емоційного реагування та стабілізації конфліктних ситуацій
Емоційна стабілізація батьків-вихователів	Батьки повідомляють про втому, емоційне виснаження та внутрішню напругу	Проведення індивідуальних консультацій; залучення до груп взаємопідтримки; профілактика емоційного вигорання; рекомендації щодо психологічного відновлення та самодопомоги
Координація взаємодії зі школою	У дитини виникають труднощі навчання або конфлікти у шкільному середовищі	Організація спільних зустрічей із педагогами та психологом; посередництво між сім'єю та закладом освіти; формування індивідуального плану підтримки дитини
Кризова підтримка сім'ї	У сім'ї виникає гострий конфлікт, батьки говорять про неможливість далі виховувати дитину	Термінове кризове втручання; сімейна консультація; психологічна стабілізація емоційного стану; організація міждисциплінарної допомоги; постійний супровід кризової ситуації
Формування довіри до соціальних служб	Батьки уникають взаємодії із соціальними працівниками через страх осуду або формального ставлення	Використання підтримувальної комунікації; дотримання принципів партнерства та конфіденційності; поступове вибудовування довірливих взаємин; акцент на допомозі, а не контролі
Підтримка сім'ї у період воєнного стану	Сім'я переживає підвищену тривожність через безпекову ситуацію та психологічний стан дітей	Надання інформаційної та кризової підтримки; організація онлайн-консультацій; допомога у доступі до гуманітарних і психологічних ресурсів; стабілізаційні бесіди
Робота з травматичним досвідом	Дитина має досвід насильства, втрати або емоційного нехтування	Організація психологічного супроводу; навчання батьків принципам травма-інформованого підходу; створення

Напрям підтримки	Ситуація	Методика роботи соціального працівника
дитини		безпечного емоційного середовища; поступове формування довіри
Профілактика повторних криз адаптації	Через певний час після адаптації у дитини знову з'являються поведінкові труднощі	Проведення повторної оцінки потреб сім'ї; корекція плану соціального супроводу; організація додаткових консультацій психолога; підтримка батьків у кризовий період
Розвиток ресурсності сім'ї	Батьки-вихователі втрачають мотивацію та впевненість у власних силах	Використання ресурсних практик; підтримувальні консультації; акцентування уваги на позитивному досвіді сім'ї; залучення до тренінгів та груп підтримки

Джерело: розроблено автором.

Зміст таблиці свідчить про те, що ефективна соціальна робота з прийомними сім'ями та ДБСТ повинна бути гнучкою, комплексною та орієнтованою на реальні потреби сім'ї. У більшості випадків кризові ситуації потребують не одноразового втручання, а тривалого соціально-психологічного супроводу та міждисциплінарної взаємодії.

Особливо важливо, щоб соціальний працівник у процесі роботи із сім'єю дотримувався принципів підтримки, партнерства, емпатії та безоціночного ставлення. Саме такий підхід сприяє формуванню довіри між сім'єю та соціальними службами, знижує рівень психологічного напруження батьків-вихователів та допомагає створити більш стабільне і безпечне середовище для розвитку дитини.

Результати дослідження показали, що значна частина прийомних батьків та батьків-вихователів переживає емоційне виснаження та потребує професійної психологічної підтримки. При цьому психологічна допомога залишається недостатньо доступною або має епізодичний характер.

У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів вдосконалення соціальної роботи є розвиток системи психологічного супроводу прийомних сімей та ДБСТ.

Доцільно забезпечити:

– регулярне психологічне консультування батьків-вихователів;

– кризову психологічну допомогу;

– групи психологічної підтримки;

– сімейне консультування;

– психологічний супровід дітей;

– профілактику емоційного вигорання батьків.

Особливого значення набуває рання психологічна підтримка сім'ї у період адаптації дитини. Саме перші місяці після влаштування дитини до сім'ї часто супроводжуються найбільшим емоційним напруженням, труднощами формування довіри та конфліктами адаптації.

У роботі з прийомними сім'ями важливо враховувати, що діти, які мають травматичний досвід, нерідко демонструють складні емоційні реакції. У таких ситуаціях батьки-вихователі потребують не критики, а професійного супроводу та пояснення психологічних особливостей поведінки дитини.

Для систематизації основних напрямів психологічної підтримки доцільно подати їх у вигляді таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Основні напрями психологічної підтримки прийомних сімей та ДБСТ

Напрям роботи	**Основний зміст**	**Очікуваний результат**
Індивідуальне консультування	Психологічна підтримка батьків	Зниження емоційного напруження
Сімейне консультування	Покращення взаємодії у сім'ї	Стабілізація сімейних стосунків
Групи підтримки	Обмін досвідом між батьками	Подолання психологічної ізоляції
Психологічний супровід дітей	Допомога в адаптації	Покращення емоційного стану дитини
Профілактика вигорання	Робота з емоційним виснаженням	Збереження психологічної стійкості

Джерело: розроблено автором.

Одним із найбільш ефективних напрямів соціальної роботи є створення груп взаємопідтримки для прийомних батьків та батьків-вихователів.

Під час дослідження багато респондентів зазначали, що найбільше розуміння вони отримують саме у спілкуванні з людьми, які мають подібний

досвід виховання дітей.

Участь у групах взаємопідтримки дозволяє:

1. *Знизити рівень психологічної ізоляції.*
2. *Поділитися практичним досвідом.*
3. *Отримати емоційну підтримку.*
4. *Зменшити рівень тривожності.*
5. *Навчитися нових способів вирішення конфліктних ситуацій.*

Особливо важливо, що у таких групах батьки-вихователі можуть відкрито говорити про труднощі без страху осуду. Це створює атмосферу довіри та взаєморозуміння.

Показовим є приклад, коли одна з учасниць групи підтримки після кількох зустрічей зазначила, що вперше за тривалий час перестала відчувати себе *«поганою матір'ю»,* оскільки побачила, що інші сім'ї також стикаються зі складними ситуаціями адаптації дітей.

Важливим напрямом удосконалення соціальної роботи є підвищення професійної підготовки фахівців, які працюють із прийомними сім'ями та ДБСТ.

У сучасних умовах соціальний працівник повинен володіти не лише знаннями нормативно-правової бази, а й навичками:

– кризового консультування;

– роботи з травмою;

– ненасильницької комунікації;

– медіації конфліктів;

– психологічної підтримки сім'ї;

– профілактики емоційного вигорання.

Особливого значення набуває розвиток емпатійної комунікації. Під час дослідження респонденти неодноразово наголошували, що саме людяне ставлення соціального працівника суттєво впливає на рівень довіри до системи соціального супроводу.

Для узагальнення основних професійних компетентностей соціального

працівника доцільно подати їх у вигляді таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Професійні компетентності соціального працівника у роботі з прийомними сім'ями та ДБСТ

Компетентність	**Практичне значення**
Емпатійна комунікація	Формування довірливих стосунків із сім'єю
Кризове консультування	Допомога у складних ситуаціях
Робота з психологічною травмою	Підтримка дітей та батьків
Медіація конфліктів	Попередження сімейних конфліктів
Навички психологічної підтримки	Зниження емоційного напруження
Організація соціального супроводу	Комплексна підтримка сім'ї

Джерело: розроблено автором.

В умовах воєнного стану важливого значення набуває розвиток дистанційних форм соціально-психологічної підтримки.

Онлайн-формат дозволяє:

– *забезпечити швидкий доступ до консультацій;*

– *підтримувати сім'ї у кризових ситуаціях;*

– *проводити онлайн-групи підтримки;*

– *організовувати психологічні вебінари;*

– *здійснювати дистанційний соціальний супровід.*

Частина батьків-вихователів під час дослідження зазначала, що саме онлайн-консультації стали для них найбільш доступною формою отримання допомоги через постійну зайнятість та значне навантаження у повсякденному житті.

Ефективність соціальної роботи з прийомними сім'ями значною мірою залежить від узгодженої взаємодії різних фахівців та установ.

У процесі підтримки сімейних форм виховання повинні взаємодіяти:

– соціальні працівники;

– психологи;

– служби у справах дітей;

– заклади освіти;

– медичні працівники;

– громадські організації.

Для більш наочного представлення системи підтримки доцільно подати її у вигляді схеми (рис. 2.5.)

Рис. 2.5. Система комплексної соціально-психологічної підтримки прийомних сімей та ДБСТ

Результати проведеного дослідження дозволили визначити основні напрями вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Аналіз практичного досвіду респондентів показав, що сучасна система соціального супроводу потребує більшої гуманізації, гнучкості та орієнтації на реальні потреби сімейних форм виховання. У зв'язку з цим доцільно запропонувати такі практичні рекомендації:

1. Соціальний супровід сімейних форм виховання доцільно будувати на принципах партнерства та підтримки, а не виключно контролю. Для батьків-вихователів надзвичайно важливо відчувати, що соціальний працівник є людиною, до якої можна звернутися у складній ситуації без

страху осуду чи формального ставлення. Саме довірливі взаємини між сім'єю та фахівцем створюють основу для ефективної соціальної роботи.

2. Особливу увагу необхідно приділяти психологічному супроводу сімей у період адаптації дитини. Перші місяці після влаштування дитини до прийомної сім'ї або ДБСТ часто супроводжуються емоційною напругою, труднощами формування довіри та поведінковими кризами. У цей період сім'я найбільше потребує підтримки психолога, регулярних консультацій та практичних рекомендацій щодо взаємодії з дитиною.

3. Важливим напрямом соціальної роботи має стати профілактика емоційного вигорання батьків-вихователів. Багато прийомних батьків тривалий час живуть у стані психологічного виснаження через високу відповідальність та постійне емоційне навантаження. Саме тому доцільно впроваджувати програми психологічного відновлення, підтримувальні зустрічі та консультації, спрямовані на стабілізацію емоційного стану батьків.

4. Доцільно розширювати практику груп взаємопідтримки для прийомних сімей та батьків-вихователів. Спілкування з людьми, які мають подібний досвід, допомагає знижувати рівень психологічної ізоляції, сприяє емоційному розвантаженню та дозволяє батькам отримувати практичні поради у неформальному підтримувальному середовищі.

5. Соціальні працівники повинні володіти навичками роботи з психологічною травмою та кризовими станами. Значна частина дітей, які виховуються у прийомних сім'ях, має складний життєвий досвід, що впливає на їхню поведінку та емоційний стан. У зв'язку з цим важливо посилити підготовку фахівців у сфері травма-інформованого підходу, кризового консультування та ненасильницької комунікації.

6. У процесі соціального супроводу необхідно враховувати індивідуальні особливості кожної сім'ї. Прийомні сім'ї та ДБСТ мають різний досвід, рівень ресурсності, психологічний стан дітей та особливості сімейної взаємодії. Саме тому шаблонний підхід до соціальної роботи є

недостатньо ефективним. Соціальний супровід повинен бути гнучким і максимально адаптованим до реальних потреб конкретної сім'ї.

7. Важливо посилити взаємодію між соціальними службами, психологами, закладами освіти та медичними працівниками. У багатьох ситуаціях сім'я потребує комплексної допомоги, тому ефективність підтримки значною мірою залежить від злагодженої міжвідомчої співпраці. Особливо це важливо у випадках кризової адаптації дітей або складних поведінкових ситуацій.

8. Доцільно активніше впроваджувати дистанційні форми підтримки сімейних форм виховання. Онлайн-консультації, психологічні вебінари та дистанційний соціальний супровід дозволяють сім'ям швидше отримувати необхідну допомогу, особливо в умовах воєнного стану або значної зайнятості батьків-вихователів.

9. Необхідно підвищувати рівень поінформованості прийомних батьків щодо психологічних особливостей дітей із травматичним досвідом. Частина конфліктних ситуацій у сім'ях виникає через нерозуміння причин поведінки дитини. Саме тому інформаційно-просвітницька робота повинна бути постійною складовою соціального супроводу.

10. Соціальна робота з прийомними сім'ями та ДБСТ повинна бути максимально гуманізованою та орієнтованою на збереження стабільного сімейного середовища для дитини. У центрі уваги соціального працівника має залишатися не лише вирішення окремих проблем, а й підтримка сім'ї як простору безпеки, довіри та емоційного прийняття дитини. Саме такий підхід дозволяє створити умови для повноцінного розвитку дітей та зміцнення сімейних форм виховання.

Отже, ефективна допомога сімейним формам виховання неможлива без стабільної психологічної підтримки, професійного партнерства із соціальними службами та створення безпечного підтримувального середовища для дітей і батьків-вихователів.

Саме комплексний підхід дозволяє не лише підвищити ефективність

функціонування прийомних сімей та ДБСТ, а й сприяє формуванню стабільного сімейного середовища, у якому дитина може почуватися захищеною, прийнятою та емоційно безпечною.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження особливостей соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу. Отримані результати дали можливість більш глибоко проаналізувати труднощі функціонування сімейних форм виховання, визначити потреби батьків-вихователів та дослідити особливості їхньої взаємодії із соціальними службами.

У процесі дослідження встановлено, що прийомні сім'ї та ДБСТ виконують важливу соціальну функцію, забезпечуючи дітям можливість виховуватися у сімейному середовищі, однак їхнє функціонування супроводжується значним психологічним та емоційним навантаженням. Більшість труднощів, із якими стикаються батьки-вихователі, пов'язана насамперед із процесом адаптації дітей, їхнім травматичним досвідом, поведінковими труднощами та потребою у стабільній психологічній підтримці.

Результати анкетування показали, що найбільш поширеною проблемою у процесі виховання дітей є саме психологічна адаптація дитини до нової сім'ї. Значна частина респондентів також повідомляла про поведінкові труднощі дітей та емоційне виснаження батьків-вихователів. Отримані результати підтвердили, що виховання дітей, які мають складний життєвий досвід, потребує значних емоційних ресурсів і професійного соціально-психологічного супроводу.

Під час дослідження рівня соціальної підтримки було встановлено, що більшість прийомних сімей та ДБСТ оцінює її як середню. Респонденти

позитивно характеризували окремі аспекти взаємодії із соціальними службами, однак водночас наголошували на недостатній доступності психологічної допомоги, нестачі практичних консультацій та потребі у більш підтримувальній моделі соціального супроводу.

Результати напівструктурованого інтерв'ю дозволили більш глибоко дослідити практичний досвід батьків-вихователів. Встановлено, що найбільш емоційно складним для сімей є період адаптації дитини, який часто супроводжується недовірою, замкненістю, тривожністю або поведінковими кризами. Частина респондентів також повідомляла про високий рівень емоційного виснаження та потребу у психологічній підтримці для самих батьків-вихователів.

Проведений кореляційний аналіз підтвердив наявність взаємозв'язку між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування сімейних форм виховання. Було встановлено, що якісний соціальний супровід позитивно впливає на адаптацію дітей у сім'ї, знижує рівень емоційного виснаження батьків-вихователів та сприяє психологічній стабільності сім'ї. Отримані результати підтвердили важливість комплексної соціально-психологічної підтримки прийомних сімей та ДБСТ.

У межах практичної частини дослідження було визначено основні напрями вдосконалення соціальної роботи з сімейними формами виховання. Зокрема, обґрунтовано необхідність переходу від формалізованого контролю до підтримувальної моделі соціального супроводу, розвитку системи психологічної допомоги, впровадження груп взаємопідтримки для батьків-вихователів, посилення міжвідомчої взаємодії та розширення дистанційних форм підтримки.

Особливу увагу у дослідженні було приділено необхідності гуманізації соціальної роботи. Встановлено, що для батьків-вихователів важливе значення має не лише отримання практичної допомоги, а й людяне ставлення з боку фахівців, можливість відкрито говорити про труднощі та відчувати підтримку без осуду.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтвердили, що ефективність функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу значною мірою залежить від якості соціально-психологічного супроводу, доступності професійної допомоги та рівня партнерської взаємодії між сім’єю та соціальними службами. Саме комплексний, підтримувальний і гуманізований підхід до соціальної роботи дозволяє створити більш стабільне та безпечне середовище для розвитку дітей і сприяє зміцненню сімейних форм виховання.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне та практичне дослідження особливостей соціальної роботи з прийомними сім’ями та батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу.

Проведений аналіз дозволив комплексно розглянути специфіку функціонування сімейних форм виховання, визначити основні труднощі, з якими стикаються прийомні батьки та батьки-вихователі, а також окреслити напрями вдосконалення системи соціально-психологічної підтримки таких сімей.

У процесі дослідження встановлено, що прийомна сім’я та дитячий будинок сімейного типу сьогодні є не лише альтернативними формами влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а насамперед важливим середовищем емоційного розвитку, соціалізації та психологічного відновлення дитини.

На відміну від інтернатних закладів, сімейні форми виховання дозволяють дитині формувати стабільні емоційні зв’язки, отримувати індивідуальну увагу, відчувати безпеку та поступово відновлювати довіру до дорослих.

Теоретичний аналіз показав, що сучасна система соціальної роботи дедалі більше орієнтується на гуманізацію підходів до захисту дитинства та розвиток сімейних форм виховання. Встановлено, що ефективність функціонування прийомних сімей та ДБСТ значною мірою залежить не лише від матеріального забезпечення, а й від психологічної готовності дорослих до виховання дітей із травматичним досвідом, якості соціального супроводу та стабільності емоційного середовища у сім’ї.

У ході дослідження з’ясовано, що діти, які потрапляють у прийомні сім’ї або дитячі будинки сімейного типу, нерідко мають складний життєвий досвід, пов’язаний із втратою батьківського піклування, психологічними травмами, насильством, тривалим перебуванням в інституційних закладах

або переживанням воєнних подій. Через це процес адаптації дитини у новій сім'ї часто супроводжується недовірою, тривожністю, емоційною нестабільністю або поведінковими труднощами.

Саме тому соціальна робота у цій сфері повинна бути спрямована не лише на забезпечення базових потреб дитини, а й на створення безпечного психологічного простору для її розвитку.

У роботі доведено, що соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ має комплексний характер і охоплює психологічну, соціально-педагогічну, правову та консультативну підтримку сім'ї. Особливого значення у цьому процесі набуває партнерська взаємодія між соціальним працівником і сім'єю.

Практика показує, що підтримувальна модель соціальної роботи є значно ефективнішою порівняно з формалізованим контролем, оскільки дозволяє батькам-вихователям відкрито говорити про труднощі та своєчасно звертатися по допомогу.

Під час аналізу нормативно-правового забезпечення встановлено, що в Україні сформовано достатньо широку законодавчу базу, яка регулює діяльність прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Основу правового регулювання становлять Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», а також низка постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування прийомних сімей і ДБСТ. Водночас дослідження показало, що на практиці існує потреба у подальшому вдосконаленні механізмів реалізації державної підтримки сімейних форм виховання, особливо в умовах воєнного стану.

У практичній частині роботи проведено емпіричне дослідження особливостей соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями. Емпіричну базу дослідження склали 16 прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу міста Миколаїв, які перебувають під соціальним супроводом відповідних служб у справах дітей та центрів соціальних служб.

За результатами анкетування встановлено, що найбільш поширеними труднощами у функціонуванні сімейних форм виховання є психологічна адаптація дітей, поведінкові проблеми, емоційне виснаження батьків-вихователів та недостатність психологічної підтримки. Значна частина респондентів зазначала, що процес виховання дітей із травматичним досвідом супроводжується постійним емоційним навантаженням та потребує професійного супроводу.

Результати напівструктурованого інтерв'ю дозволили глибше дослідити практичний досвід батьків-вихователів. Встановлено, що найбільш складним для сімей є період адаптації дитини, який часто супроводжується замкненістю, страхом емоційної близькості, протестною поведінкою або підвищеною тривожністю дитини. Водночас частина батьків-вихователів повідомляла про власне емоційне виснаження та потребу у психологічній підтримці.

Проведений кореляційний аналіз підтвердив наявність взаємозв'язку між рівнем соціальної підтримки та ефективністю функціонування прийомних сімей і ДБСТ. Встановлено, що якісний соціальний супровід позитивно впливає на процес адаптації дітей, знижує рівень емоційного виснаження батьків-вихователів та сприяє стабілізації сімейних взаємин.

Отримані результати підтвердили важливість комплексної соціально-психологічної підтримки сімейних форм виховання.

У межах дослідження було також розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення соціальної роботи з прийомними сім'ями та батьками-вихователями. Обґрунтовано необхідність розвитку підтримувальної моделі соціального супроводу, розширення системи психологічної допомоги, впровадження груп взаємопідтримки для батьків-вихователів, розвитку дистанційних форм консультування та посилення міжвідомчої взаємодії між соціальними службами, психологами, закладами освіти та громадськими організаціями.

Особливу увагу у роботі приділено гуманізації соціальної роботи.

Дослідження підтвердило, що для прийомних батьків та батьків-вихователів важливе значення має не лише отримання практичної допомоги, а й людяне ставлення з боку соціальних працівників, можливість бути почутими та отримати підтримку у кризових ситуаціях. Саме атмосфера довіри та партнерства дозволяє сім'ям ефективніше долати труднощі адаптації та виховання дітей.

Таким чином, поставлені у кваліфікаційній роботі мета та завдання були реалізовані у повному обсязі. Проведене дослідження підтвердило, що соціальна робота з прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу потребує комплексного, підтримувального та гуманізованого підходу, орієнтованого не лише на захист прав дитини, а й на збереження стабільного сімейного середовища.

Саме ефективна система соціально-психологічної підтримки є важливою умовою успішного функціонування сімейних форм виховання та забезпечення повноцінного розвитку дитини в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С.П. Аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії. *Акт. пробл. держ. упр., педагогіки та психології : зб. наук. пр.* Херсон : ХНТУ 2011. № 1 (4). С. 189 - 195.

2. Бевз Г.М., Пеша І.В. Дитина в прийомній сім'ї: нотатки психолога. К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001, Агентство «Україна». 101 с.

3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

4. Бєлоліпцева О. В. Соціально-педагогічна робота з сім’ями, які опинилися в складних життєвих обставинах в період незалежної України : наук. зап. Вип. 35. Харків, 2014. С. 19-25.

5. Берлет А. Соціально-педагогічна робота з сім’ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Сімейна політика в Україні : проблеми і перспективи 56 розвитку : матер. всеукр. наук.- практ. конф. (4 квітня 2018 р.). Київ, 2018. 180 с.

6. Благодійна організація «Місто добра». Офіційний сайт. URL: https://mistodobra.com.ua/ (дата звернення: 14.03.2026)

7. Бурлака О.С. Щодо визначення поняття «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2014. В. 29, ч. 2. С. 28- 31.

8. Громадська організація «Поруч». Офіційний сайт організації. URL: https://poruch.me/ (дата звернення: 14.03.2026)

9. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка : підручник для студ. вищ. навч. закл. Межрегіональна акад. упр. персоналом. К. : МАУП, 2002. 232 с.

10. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського

піклування» від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 16.03.2026)

11. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2193-20 (дата звернення: 14.03.2026)

12. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 14.03.2026)

13. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text (дата звернення: 14.03.2026)

14. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/255814#Text (дата звернення: 14.03.2026)

15. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text 42 (дата звернення: 14.03.2026)

16. Кабінет Міністрів України. Зворотній зв’язок з громадянами. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/zvorotnij-zvyazok (дата звернення: 14.03.2026)

17. Карпенко О. Г. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 402, [6] с.

18. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 14.03.2026)

19. Медконструктор. Будинки дитини, які належать до сфери управління охорони здоров’я: очікування та реальність. URL: https://medconstructor.org/analytics/budinki-ditini-yaki-nalezhat-do-sferiupravlinnya-oxoroni-zdorovya-ochikuvannya-ta-realnist/ (дата звернення: 14.03.2026)

20. Міністерство соціальної політики України. Інформація для усиновлювачів та дитячих будинків сімейного типу. URL: https://www.msp.gov.ua/otrymuvacham-soc-pidtrymky/usynovlyuvacham-tasfv/dytyachyy-budynok-simeynoho-typu (дата звернення: 14.03.2026)

21. Мордань О.О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків: дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». К., 2015. 234 с.

22. Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги підтриманого проживання» від 27.07.2017 р. № 1181. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z108917#Text (дата звернення: 14.03.2026)

23. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги з соціального супроводу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах» від 19.08.2009 р. № 3131/16667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09#Text (дата звернення: 14.03.2026)

24. Овод Ю. В. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціального забезпечення : Збірник наукових праць, 2013. № 1(7) С. 167170.

25. Олена Зеленська презентувала проєкт своєї фундації "Адреса дитинства". URL: https://president.gov.ua/news/olena-zelenska-prezentuvala-proekt-svoyeyifundaciyi-adresa-85577 (дата звернення: 14.03.2026)

26. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід : посібник. Тернопіль : Навчальна книга, 2003. 184 с.

27. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. / Г. М. Бевз, Бондаренко Т. В., Комарова Н. М., Пєша І. В. та ін. К.: Держсоцслужба, 2006. Кн. 2. 180 с.

28. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо захисту дітей» від 10.07.2019 р. № 552. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.03.2026)

29. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26.04.2002 р. № 564. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.03.2026)

30. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» від 01.06.2020 р. № 482. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/482-2020%D0%BF#Text (дата звернення: 14.03.2026)

31. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення і діяльність прийомної сім'ї» від 26.04.2002 р. № 564. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.03.2026)

32. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В. Толстоухової. К., 2000. 260 с.

33. СОС Дитячі Містечка Україна. Діти і війна: результати дослідження (вересень – листопад 2022 р.). URL: https://sos-ukraine.org/wpcontent/uploads/2023/02/rezultaty-doslidzhennya-dity-i-vijna-veresenlystopad-2022r.pdf (дата звернення: 16.03.2026)

34. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями / Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З.З. Тернопіль : Астон, 2010. 304 с.

35. Соціальна робота: підручник / за ред. І. Д. Звєрєвої, О. Й. Васильєвої : 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 432 с.

36. Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики. Конфлікти в сім'ї: причини виникнення та методи вирішення : колективна монографія / за ред. В. Петровича, С. Чернети. Луцьк, 2021. С. 89-113.

37. Створення та соціальний супровід прийомих сімей і дитячих будинків сімейного типу: Навч.-метод. комплекс. За заг. ред. Г.М.Лактіонової, Ж.В.Петрочко. К.: Науковий світ, 2006. 270 с.

38. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу. Збірник методичних матеріалів / Авт. кол. Г. М. Бевз, А. Й. Капська, Н.М.Комарова та ін. К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 188 с.

39. Чечет В. Альтернативні форми виховання дітей, які проживають у дитячих установах. *Управління освітою.* 2003. № 15-16. С. 10-11.

40. ЮНІСЕФ Україна. Батьківство без стресу: програма тренінгів для батьків. 2022. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/38396/file/parenthoodwithout-stress-training-programme.pdf (дата звернення: 17.03.2026)

41. ЮНІСЕФ Україна. Ініціатива "Громади, дружні до дітей та молоді". URL: https://www.unicef.org/ukraine/child-friendly-municipalities-initiative (дата звернення: 14.03.2026)

42. ЮНІСЕФ Україна. Кожна дитина має право на сім'ю. URL: https://www.unicef.org/ukraine/family-for-every-child (дата звернення: 14.03.2026)

43. Burford, G., & Hudson, J. Family Group Conferencing: New Directions in Community-Centered Child and Family Practice. 2000. URL: https://www.academia.edu/66317189/Family_Group_Conferencing_New_Directions_in_Community_Centered_Child_and_Family_Practice (дата звернення: 14.03.2026)

44. ChildFund. Програма підготовки кандидатів у прийомні батьки та батькивихователі «ПРАЙД». URL: https://childfund.org.ua/navchalniprohramy/prohrama-pidhotovky-kandydativ-u-pryiomni-batky-ta-batkyvykhovateli-prayd (дата звернення: 14.03.2026)

45. Denborough, D. Retelling the Stories of Our Lives: Everyday Narrative Therapy to Draw Inspiration and Transform Experience. New York: W. W.

Norton & Company. 2014 URL: https://www.scribd.com/document/800245262/David-Denborough-Retelling46 the-Stories-of-Our-Lives-Everyday-Narrative-Therapy-to-Draw-Inspirationand-Transform-Experience-W-W-Norton-Company (дата звернення: 14.03.2026)

46. Gauthier, Y., Fortin, G., & Jéliu, G. Clinical application of attachment theory in permanency planning for children in foster care: The importance of continuity of care. Infant Mental Health Journal, 28(4), 2007. 409–424. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1885202/ (дата звернення: 14.03.2026)

47. Head Start. Developing and Using Successful Partnership Agreements. U.S. Department of Health & Human Services. 2022. URL: https://headstart.gov/publication/developing-partnership-agreements (дата звернення: 15.03.2026)

48. Hughes, D. A. Attachment-Focused Parenting: Effective Strategies to Care for Children. New York: W. W. Norton & Company. 2009. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Attachment_Focused_Parenting_Effe ctive_S.html?id=e95hgXLSwpIC&redir_esc=y (дата звернення: 14.03.2026)

49. Making Cents International. Trauma-Informed Monitoring, Evaluation, Research, and Learning (MERL): UNITY Ukraine Learning Brief. 2023. URL: https://makingcents.com/wp-content/uploads/2023/12/UKR-UNITY-TraumaInformed-MERL-Learning-Brief.pdf (дата звернення: 17.03.2026)

50. Ministère des Solidarités. Charte nationale pour l’accueil du jeune enfant. 2021. URL: https://solidarites.gouv.fr/charte-nationale-pour-laccueil-dujeune-enfant 47 (дата звернення: 14.03.2026)

51. Save the Children. Basic Child Protection Training Manual. 2011. URL: https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/6892.pdf/ (дата звернення: 15.03.2026)

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для прийомних батьків та батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу

№	Запитання	Варіанти відповіді
1	Ваша стать	□ Жіноча □ Чоловіча
2	Ваш вік	□ 25–35 років □ 36–45 років □ 46–55 років □ 56 років і старше
3	Ваш статус	□ Прийомні батьки □ Батьки-вихователі ДБСТ
4	Скільки років Ваша сім'я функціонує як сімейна форма виховання?	□ До 1 року □ 1–3 роки □ 4–7 років □ Понад 7 років
5	Скільки дітей виховується у Вашій сім'ї?	□ 1–2 □ 3–5 □ 6 і більше
6	Які труднощі найчастіше виникають у процесі виховання дітей?	□ Поведінкові труднощі □ Психологічна адаптація дитини □ Навчальні труднощі □ Конфлікти між дітьми □ Емоційне виснаження батьків □ Інше _____
7	Чи потребують діти психологічної підтримки?	□ Так, постійно □ Частково □ Рідко □ Ні
8	Чи виникають труднощі у формуванні довірливих стосунків із дитиною?	□ Часто □ Іноді □ Рідко □ Ніколи
9	Як Ви оцінюєте адаптацію дітей у сім'ї?	□ Успішна □ Частково успішна □ Складна □ Дуже складна
10	Чи отримує Ваша сім'я соціальний супровід?	□ Так □ Ні
11	Яку допомогу Ви отримуєте найчастіше?	□ Інформаційну □ Психологічну □ Соціально-педагогічну □ Юридичну □ Матеріальну
12	Чи достатньою є підтримка соціальних служб?	□ Так □ Частково □ Ні
13	Наскільки доступною є психологічна допомога для	□ Повністю доступна □ Частково доступна

	Вашої сім'ї?	□ Майже недоступна □ Недоступна
14	Як часто Ви звертаєтесь до соціальних служб?	□ Регулярно □ Час від часу □ Рідко □ Майже не звертаюсь
15	Що, на Вашу думку, потребує найбільшого вдосконалення у системі соціальної підтримки?	_____
16	Чи відчуваєте Ви емоційне виснаження?	□ Часто □ Іноді □ Рідко □ Ніколи
17	Що найбільше допомагає Вам справлятися з труднощами?	□ Підтримка родини □ Допомога соціальних служб □ Спілкування з іншими батьками □ Психологічна допомога □ Власні ресурси □ Інше _____
18	Чи потребуєте Ви додаткової психологічної підтримки?	□ Так □ Частково □ Ні
19	Як Ви оцінюєте власний рівень психологічної стійкості?	□ Високий □ Середній □ Низький
20	Ваші пропозиції щодо покращення соціальної роботи з прийомними сім'ями та ДБСТ	_____

Додаток Б

План напівструктурованого інтерв'ю з прийомними батьками та батьками-вихователями

Мета інтерв'ю. Дослідити практичний досвід прийомних батьків та батьків-вихователів, визначити труднощі функціонування сімейних форм виховання та особливості взаємодії із соціальними службами.

Основні тематичні блоки інтерв'ю

1. Досвід створення сімейної форми виховання

– Що стало основною мотивацією для створення прийомної сім'ї / ДБСТ?
– Якими були Ваші очікування на початку?
– Що виявилося найбільш несподіваним у цьому досвіді?

2. Адаптація дітей у сім'ї

– Як проходив процес адаптації дітей?
– Які труднощі виникали найчастіше?
– Чи були ситуації, коли Ви відчували емоційне виснаження?
– Що найбільше допомагало налагодити контакт із дитиною?

3. Соціальна та психологічна підтримка

– Яку допомогу Ви отримуєте від соціальних служб?
– Чи достатньою є ця підтримка?
– Якої допомоги Вам найбільше бракує?
– Наскільки доступною є психологічна підтримка для Вашої сім'ї?

4. Взаємодія із соціальними службами

– Як Ви оцінюєте співпрацю із соціальними працівниками?
– Що у взаємодії є найбільш ефективним?
– Які труднощі виникають у процесі соціального супроводу?

5. Емоційний стан батьків-вихователів

– Що є для Вас найбільш емоційно складним у вихованні дітей?
– Як Ви справляєтесь із психологічним навантаженням?
– Чи відчуваєте Ви потребу у додатковій підтримці?

6. Пропозиції щодо вдосконалення соціальної роботи

– Що, на Вашу думку, необхідно змінити у системі підтримки прийомних сімей та ДБСТ?
– Які форми допомоги були б для Вас найбільш корисними?
– Які поради Ви могли б дати майбутнім прийомним батькам?

Особливості проведення інтерв'ю

– інтерв'ю проводиться у добровільній формі;
– гарантується конфіденційність відповідей;
– допускається очний та онлайн-формат проведення;
– тривалість інтерв'ю – 40–60 хвилин;
– інтерв'юер дотримується принципів етичності, емпатії та ненасильницької комунікації.

Додаток В

Методика оцінювання рівня соціальної підтримки прийомних сімей та ДБСТ

Інструкція для респондентів

Прочитайте уважно кожне твердження та оцініть ступінь своєї згоди за шкалою:

1 – повністю не згоден(а)

2 – скоріше не згоден(а)

3 – важко відповісти

4 – скоріше згоден(а)

5 – повністю згоден(а)

№	Твердження	1	2	3	4	5
1	Я відчуваю підтримку з боку соціальних служб	□	□	□	□	□
2	У разі труднощів я знаю, куди звернутися по допомогу	□	□	□	□	□
3	Соціальні працівники враховують потреби моєї сім’ї	□	□	□	□	□
4	Я маю можливість отримати психологічну підтримку	□	□	□	□	□
5	Моя сім’я отримує достатньо інформації щодо соціальних послуг	□	□	□	□	□
6	Я відчуваю емоційне виснаження у процесі виховання дітей	□	□	□	□	□
7	Мені бракує професійної підтримки	□	□	□	□	□
8	Соціальний супровід допомагає у вирішенні проблем сім’ї	□	□	□	□	□
9	Я можу відкрито обговорювати труднощі із фахівцями	□	□	□	□	□
10	Я задоволений(а) рівнем соціальної підтримки	□	□	□	□	□